

КИЇВ KYIW

Журнал Літератури і Мистецтва

2

БЕРЕЗЕНЬ
КВІТЕНЬ

1953

digitized by ukrlib.org.ua

MARCH
APRIL

К И Ї В

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ДВОМІСЯЧНИК

Виходить що два місяці

Ч. 2.

БЕРЕЗЕНЬ-КВІТЕНЬ

РІК IV.

Видає В-во „Київ“ (Б. Романенчук)

Редагує Колегія

Обкладинка С. Гординського

З М І С Т

Є. Маланюк — Ти ніч оспівуєш, Невже ж • Лист до Видавництва • В. Підмогильний — Іван Босий • І. Керницький — Привиди ходять за нами • С. Шрамченко — „Собачники“ • Наша антологія: П. Филипович — З землі і вітру (1922), З античних барельєфів • М. Яр-Мятка — Тюльпан • Ю. Буряківець — Привид поета • О. Городиський — Юрій Клен — вояком • О. Малюк — Спомин про Юрія Липу • Г. Костюк — М. Куліш • П. Ковалів — Образний паралелізм у Шевченка • С. Гординський — Творчий шлях Олекси Грищенка • З концертної зали • Наші втрати • Рецензії й огляди

Передрук за дозволом редакції.

K Y I W

No. 2.

MARCH - APRIL, 1953

VOL. IV.

The Ukrainian Literary and Art Magazine. Published Bi-monthly by
B. Romanenchuk. Editor Bohdan Romanenchuk.
Subscription: \$3.50 a year. Single copy 65 cents.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

Річна передплата \$3.50 — Окреме число 65 ц.
Address: KYIW 838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa.

Tel. ST 4-8710

Printed by "AMERICA", 817 N. Franklin Street, Philadelphia 23, Pa.

digitized by ukrbiblioteka.org

ТИ НІЧ ОСПІВУЄШ

Ти ніч оспівуєш, як я
Колись оспівував в тім віці —
Праматір вічного буття.

... А день гремить з заліза й криці
А день палає й палить все,
Що ще живе і ніжне, й любе
І світові навбач несе
Несите пекло самогуби.

І неминучість бачить зір
В нещадній ясности загину.

Ти ж в тайних літерах сузір'
Шукаєш відповіді, сину.

31. VIII. 51

НЕВЖЕ Ж

І зорі гаснуть, як тоді.
Невже ж, невже ж — напередодні?
І знову гул земних подій,
І праві вироки Господні

Ймуть чергуватися.

Залиш

Хоч глядачем, хоч тільки свідком,
Щоб в дикім вирі дивовиж
Було закон і напрям видко.

Щоб зір, вже гаснучи, обняв
Той цілості неясний обрис,
Ту заповідь нового дня
Крізь досвітку туман недобрий.

29. VIII. 51

Гобокен

Лист до Видавництва

Високоповажаний Пане:

Перед кількома днями я одержав Ваш дуже цінний журнал „Київ“ ч. 1. на цей рік, на яким було зазначено на конверті січень-лютий, я все чекав на це число, побоюючись, щоб його не спіткала така сама доля, як його попередників.

Отворивши обкладинку, побачив Ваш заклик п. з. „Слово до бувших, теперішніх і майбутніх передплатників „Києва“. По перечитанню тої сторінки стало мені сумно на душі і стидно, що ми такий патріотичний відомий народ, що співаємо у наших гімні „душу й тіло ми положим за нашу свободу“, самі задержуємо собі прислані примірники журналу і не хочемо його ані звернути ані за нього заплатити тих мізерних 64 ц. і тим обкрадаємо бідне видавництво.

Мені є дуже дивно з тої нашої нової політичної еміграції (як вона себе називає), яка досі не спромоглася мати свій добрий незалежний місячник-журнал, або свою газету. Має лише свою газету „Новий світ“, яка виходить раз у місяць, великий поступ!

Я живу в Америці вже сорок літ та не можу обійтися без нашого рідного слова, тому дуже дивуюся, коли бачу тих новоприбулих патріотів, які абсолютно нічим своїм рідним не інтересуються, не хочуть купити книжки, ані не хочуть дати жертву на добру ціль. Є і добрі між ними, однак мало.

Щоб наш журнал „Київ“ даліше виходив, висилаю передплату на цей рік (хотай мені іще час на то не прийшов після Вашого рахунку). Залучую до листа 6 дол. з того 3.50 передплата, 1.50 на видавничий фонд, 1.00 прошу передати до Громадського Комітету для вшанування пам'яті В. Блавацького.

Остаю до Вас з пошаною та бажаю Вам багато сили у Вашій корисній праці.

О. К., Джольєт, Ілл.

Від Видавництва: До цього листа не маємо що додати, він такий вимовний, що вистачає за всі наші заклики до неплатників і післяплатників. Скажемо хіба, що „стара еміграція“ має аж чотири газети, з них два щоденники, а нова еміграція не може спромогтися і на один тижневик.

Ми видаємо журнал не для зарібку і досі не взяли за працю коло нього ніже одного долара, навпаки, часто коли треба додаємо.

Ми воліємо тих, що перестають передплачувати журнал, вирівнявши перед тим свої боргування, але що думати про тих, які змінивши адресу, не відзиваються більше і не сплачують за боргувань, або й ті, що мають „твердий характер“ і вперто мовчать, відкладаючи післяплату „ад календас Грекас“. І в деяких випадках це триває вже кілька років.

Тих, що сховалися від нас, змінивши адресу і мовчать, будемо друкувати на сторінках журналу, а всіх інших боржників просимо довше не відкладати і вислати належність за минулі роки та, коли ласка за біжучий рік.

Всім, що вирівняли рахунки і внесли передплату на біжучий рік, щиро дякуємо.

Просимо занотувати нашу нову адресу:

“KYIW” 838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa.

І в а н Б о с и й

Люди його бачили часто. Він несподівано з'являвся в степу на шляху, чи вийшовши з-за могили, чи випроставшись в яру, високий, кремезний, без покриття, в лахміттях, що окривали його загрубіле тіло й груди, порослі густим волоссям, босоніж, рудий, із настубурченою бородою й патлами, що падали йому на плечі й спину. А в руках у нього кострубатий кийок, що він його стискував і торсав.

Він спиняв підводи, що сунулися шляхом, без мови, самим власним рухом своєї патериці; ті, що зустрічали його вперше, німіли від здивування, а хто вже бачив був його, злазив із підводи й здіймав шапку. Він наближався й кинувши гострий погляд із-під навислих рудих брів, підносив над землею кийок і казав повільним урочистим голосом:

— Я, Іван Босий, посланець неба, кажу вам. Бог із високости поклав мені слова на уста й запалив вогнем мені душу. Бог загострив мені позір, і я вгледів усі неправди, всю ненависть, злобу й лютість, що розлилися по землі як дике море. Я бачив душі людей, де не було Бога, душі облудні й злобні, де розсівся Сатана, як на троні. Я бачив пограбовані церкви, роздерті ризи, закаляні чаші, прострілені ікони. І ніде я не знайшов слова Божого, не натрапив на його святий образ. І сказав мені Бог: „Великий гріх содіяли люди. Вони кинулись один на одного, мов скажені вовки, забувши, що я кожному дав те, що потрібне. Вони прийняли й на покутті посадили дітей Антихриста, що підбурюють їх на беззаконня, обіцяючи рай на землі. Вони мислять себе вищими за Бога й засліплені споруджують нову башту вавилонську. О, божевільні, я скараю їх посухою, як колись скарав був потопом. Я замкну всі дощі й крапля води не впаде на землю. Всихатимуть криниці, річки й моря, никнутиме хліб по степах, і люди жертимуть одне одного тим, що всі захотіли ласувати. Матері роздиратимуть свої діти як вовчиці, всі багатства, на які полагались люди, їм нінащо не здадуться, і той рай, що обіцяли їм діти Антихриста, буде їм пеклом, прокляттям і смертю. Так сказав мені Бог... Люди, люди подивіться навкруги, побачите пониклі хліби, що благають роси, погляньте на луги, позбавлені паш, почуйте стогін землі, якій не дано пити, скажіть, чи не справджується кара Господня? Зазирніть собі в нечисті душі, і скажіть, чи не пекло вам у душі, чи не прокляття й смерть? Схаменіться, люди, прозріть свої злочини й покайтеся! Проженіть сатану з свого серця й дітей Антихриста з-поміж себе. Освятіть мечі й станьте на захист Бога. Затопіть свої гріхи в крові тих, хто олукавив вас, і принесіть вечірню жертву Богові. Тоді впаде дощ на ваші землі й ласка Божа вам у серця...“

Його слухали, схиливши голови, не наслідуючись підвести очі до обличчя, щоб не ошмалитись. Закінчивши, він поволі простував навамання, не оглядаючись, а люди дивились йому услід, повні сумніву й страху.

Коли він казав про мечі, які треба освятити, та про кров, якою треба принести жертву, в очах йому запалювався вогонь дикий, кулаки стискувались, і кийок високо підносився над землею. І ця кривава мова хилила слухачів до кісток, заливала їм мо-

зок малюнками лиха й огиди громадянської борні; перед ними поставали гріхи, що кожний їх мав, бо кожний привласнив чуже й зійшов із шляху, яким досі йшов був. Страх огортав усю їх істоту, і вони несли з собою додому пророчі погляди й пророчі слова.

Іван Босий спиняв усіх, кого натрапляв серед степу, де він пробував — виряджених на села партійних робітників, радянських службовців, селян, селянок, навіть дітей, — і всім вирізблював у душі свою мову, заклики й погрози.

Всі покірно вислухували його, бо в нього був дикий запал і страшна певність. Ті, що сміялись потім із нього, у глибинах душ мали іскринки його очей, і в ухах їм жили його слова.

Ніхто, врешті, не знав, де він жив і як жив. Він ніколи не заходив у села, і бачено його тільки на великих шляхах, що вели до міста. Часом одного дня його зустрівано в різних місцях, часто на десятки верстов оддалік. Починало здаватися, що він не один, а що багато їх заселило степ, що вони скрізь як знаки Божого гніву й попутчення. Степи й шляхи ставали таємничі, оживали й заселялися думами. Селяни виїздили в поле, страхаючись зустрінути Босого, його погляду й закликів, що раз-у-раз бурили їм душу, бо дощу не було, жита горіли, худла худоба, а життя стало нестерпучо важке з його мобілізаціями, реквізиціями та несправдженими сподіваннями.

Старі люди, баби й діди, серце яких не могло вмістити сучасного зла, яким здобутки революції здавалися прокльонами, — бачили в пророку правдиве віщування небесної кари, охкали й зідхали, розпросторюючи тугу та млість, шамотили про загальний голод, смерть і кінець світа. Вони кликали грім на дітей Антихриста, на комуністів, що повели брата на брата. Ці балачки, що провадилися у кожній хаті, творили напруження, рили чекання вибуху незадоволення.

Ті, що їхали в степ на поліття, бажали вже зустріти Босого, насититись його мовою й наважитись. Жінки вночі блукали шляхами з хворими дітьми, сподіваючись чуда. Бо, переказували, бачено, ніби вночі він ходить не сам, і той другий, що з ним — то янгол Божий, що приносить йому накази й їжу. Казали, що тіло його непроникненне для куль, що комуністи висилили були на нього військо, але рушніці погнулися й червоноармійці попадали ниць.

Круг його імени швидко зростали легенди, а степ, де він ходив, укривався вогняними слідами його ніг і репався, прагнувши крові.

Аж ось, несподівано, він завітав у село. Було над вечір, і сонце вже сідало за садами, лишивши на небі червону смугу, мов розтятую рану. В тихому повітрі розлилася млиста радість спочинку.

Він йшов великою вулицею, мірно довбаючи порох кийком, не зважаючи навкруги, мов недобачуючи людей і землі.

Його відразу помічено, і до тинів посипались люди. Поперед нього вже котилась поголоска про його прихід. Із бічних вулиць збіглась цікава дівтора, дибали діди й баби на-пів-роздягнені на ніч, простували жінки, чоловіки, і всі купчилися у велику юрбу, що сунулась за пророком і невиразним гомоном, побільшувалась і заливала село. Хати осталися порожні, по дворах завили перелякані собаки.

Він же спокійно прямував до церкви. Так само повільно він

зайшов в огорожу, яку вміть заповнив народ, зійшов східцями на притвор і спинився перед замкненими дверима.

Все принишкло в чеканні; юрба стояла непорушно, мов замерла, тільки хвіст її, що простягався далеко геть, приглушено хвилювався й шумів. Збоку наспів ошерешений піп і вміть затерся серед натовпу. До сходів заклопотано протискувався захеканий голова сільради з двома міліціонерами, а й вони врешті безпорадно загрузли в людській гушавині. Всі дивились пильно на Босого, що його постать, затьмарена присмерком, виросла у велитенську скибу, побільшена розпеченою уявою та величнім рухом, що ним він підніс догори свої руки.

Він стояв так із хвилину, простягнувши руки до неба й підвівши голову. Потім, серед юрбової тиші, завиненої мороком, почулись його слова: „Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що послав мене, одімкни двері храму свого, переді мною“.

Він поступивсь кроком наперед; під дотиком його руки впав залізний замок і широко розчинились церковні двері. Стоголосний гук мов зойк раптового болю, знявся над юрбою й покотився селом... Натовп ринув у церкву, враз залив її рухливим тілом, перекидаючи ставники й короги, розчавлюючи один одного з плачем-стогоном, благанням. І відразу знову все стихло в тяжкому мов передсмертному, напруженні.

Іван Босий пройшов крізь царську браму у вівтар і добув із шафи святу чашу. Наливши в неї вина, він поставив її на престолі й схилився перед нею навколішки. І увесь натовп безтямно впав додолу, надушуючи один одного, шматуючи одержу, затримуючи вигуки болю й захоплення. А знову за мить запанувала тиша, посріблена місяцем, що сивався крізь загратовані вікна.

В загуслому повітрі, отяженому вогкістю старих мурів, повсталала його мова, що падала присутнім на серце ударами гострих ножів.

— Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти що кров'ю записав заповіді свої, всемогутній, поверни це вино на кров свою — чисту, омий і очисти ще раз нас грішних, що припадаємо до ніг Твоїх із молінням! Боже, зглянься на нас!

Він замовк і простяг над чашею свої довгі руки, благословляючи. Натовп лежав перед царською брамою, тремтячи з жаху, відчуваючи, що Бог схиляється над чашею й творить чудо.

Іван Босий устав і вийшов з чашею на амвон, усі ще більше припали до землі, готові прийняти страшне причастя.

— Нечестиві! — гукнув він. — Нечестиві й грішники! Ганьба на вас! Ви поласились на чуже добро, ви грабували, як злодії, забувши заповіді Господні! Тяжка й безмежна кара на вас, посіпак диявола! Зникне вода, здичавіють степи, і ви ковтатимете землю, проклинаючи себе й дітей своїх! Поки не пізно ще прихиліться до Бога, повстаньте на синів диявола, проженіть тіні пекла з-поміж себе! Потопіть свої злочини в нечистій крові й нею змийте свої степи. Благословляю вас кров'ю Господньою на кров.

Він перехристів чашею юрбу, що простяглась перед ним у на-півтемряві, а потім наливши з чаші вина собі на жменю, бризнув ним перед себе. І враз ніби скажений вихор повстав із-під землі! Навкруги задвиготіло, затріщало, падало й торошилось, а юрба, заревівши, в плачу й зойках, кинулась до пророка. Той швидко зачинив царську браму й вийшов на повітря маленькою вівтарською двериною.

Круг нього знову заколихалась юрба. Перед ним падали навколішки, хапали його руки, цілували й шматували дрантя, що закривало йому тіло. Він мовчки сунувся вперед, байдужо переступаючи через тих, що впали йому на дорозі. Його свита була обідрана до пояса, ноги оголені до колін і сорочка розпанахана на грудях. А він простував, удивляючися в темну далечінь, ніби вбачаючи там святі таємниці, що були тільки йому досяжні й зрозумілі.

Так дістались вони на край села, і Босий іспинився. Він підніс кийок, і все стихло, мов перед гетьманською булавою.

— Верніться до домівок своїх, — промовив він: — пам'ятайте: кров Господня гукає про помсту!

Він пішов геть і тихо розтанув у місячному світлі, а натовп поволі повернув на село, де тужно завивали самотні собаки.

У повіті стало неспокійно. З'явились невідомі отамани, і молюдь, добувши приховану зброю, купчилась у ватаги та ховалась по ярах. Уночі розвінчувано рейки й грабовано потяги, що йшли шкереберть під косину. Круг міста утворилось зачароване коло, яке не міг переступити комуніст, чи радянський службовець, не наклавши головою. Життя якось припинило, мов над землею нависла хмара.

І так тяглося, поки бунтливу округу не залито загонами війська, що пройшло, розчавлюючи всі ознаки повстання.

Були якісь невиявлені зв'язки між повстанням і людиною, що звала себе Іваном Босим. Він одіграв у ньому таємничу роль. Переказувано, що він одвідував ватаги й благословив бандитів. Несподівано серед ночі він із'являвся в повстанському таборі, будив усіх і переливав свій запал їм у серця. А коли пощастило оточити його одного разу, він так запоморочив червоноармійців своєю мовою, що ті не тільки випустили його, але навіть частиною приєдналися до повстанців.

Все це змусило, врешті, комітет партії окремо обговорити справу з Іваном Босим. Зроблено відповідну постанову й начміліції доручено її виконати.

— Це цікаво, — сказав той: — я ніколи ще не воював святих.

Вони зустрінулися незабаром, коли начміліції з міліціонером повертався верхи з села, перевівши слідство про крадіжку. Міліціонер перший побачив Босого й, затримуючи коня, стурбовано промовив до начальника:

— Товаришу, он іде Босий...

Начміліції подивився в той бік і побачив за пів-гони високу людину, що, не хапаючись, сунулася на них, без шапки й без узуття. Він посміхнувся, помацав рукою револьвера, що висів йому збоку, і звернув коня назустріч Босому.

— Я маю до нього справу, — сказав він міліціонерові: — ач яке опудало! Горобців би ним лякати на баштані!

Міліціонер непевно посміхнувся.

За кілька кроків до Босого начальник міліції спинив коня, видобув револьвер і гукнув:

— Ти хто?

Іван Босий теж іспинився, підвів голову й опалив начміліції своїм поглядом.

— Я Іван Босий, якого небо послало зняти людям полуду з очей. Великий Бог загартував мені душу й поклав на уста мені слова...

Він казав те, що звичайно промовляв, зустрівшись з людьми; погляд його вперто ловив очі начміліції, і того неприємно вразило висохле обличчя пророка й обурила певність, що з нею лилась його мова.

— Сховай собі Бога в кишеню! — зареготавши, гукнув він: — покажи документи! Де твоя посвідка?

Босий замовк на хвилину, а потім, ступивши до начміліції, раптом підніс угору руки.

— Бог мені посвідка й захист, ім'я Його записане на моєму чолі.

Їхні погляди, врешті, зустрілись, здивований начміліції перестав сміятися. Він побачив, що тут має бути якась дивна боротьба, зовсім не схожа на ті, що йому доводилося досі мати. Їхні погляди схрестились, як шпади, і вони напружено дивились один одному у вічі! За хвилину начміліції почув, що в'януть його очі й бгається його душа. Він затремтів, ніби падаючи, перед ним потьмаріло, і він сам ніби потопав у сухих хвилях, що падали йому на голову, як розпечений пісок. Тоді скрививши обличчя, він з'єднав усі сили і наставив револьвер на груди пророка.

Когутик клацнув, а пострілу не було.

Міліціонер, гукнувши з жаху, подався навпростець, а начміліції, облившись потом, випустив револьвер додолу й безтямно відсахнувся назад на сідлі.

Іван Босий поволі опустив руки й, показуючи пучкою на начміліції, промовив із непорушним спокоєм:

— Прокляття на тебе, що наважився піднести руку на слугу Господнього. Хай грім уразить тебе з ясного неба і земля хай викине твої кістки!

Він посунув далі, дзюбаючи шлях своїм костуром. Начміліції з огидою ворухнувся на сідлі, ніби хотів струснути з себе щось сороміцьке. Вся істота його була збурена, а термосіння завдало опритомніти й з'єднати думки.

— Що воно таке? — прошепотів він.

Він, що рубав був шаблею людей, що брав участь у масових розстрілах, — він ізлякався божевільного старця! Ганьба!

Кипуча злість опанувала його, і, похапцем ісплигнувши з коня, він кинувся наздогін Босому, здіймаючи на ході карабін із-за спини. Не добігши його кількадесять кроків, начміліції став на коліно, націлився й стрельнув. Пророк захитався й упав.

Задихуючись від радості й хвилювання, начміліції підбіг до Босого; той харчав, лежачи ниць, і ворухився всім тілом, мов комаха, що її взято на прищипку. Начміліції стрельнув йому ще раз у голову, зневажливо перекинув його ногою горілиць і став насолодно розглядати його обличчя, заюшене кров'ю, та скандзюблені члени.

Привиди ходять за нами...

(Фрагмент оповідання)

1. Спершу вступ — як звичайно

— Бо це, мусите знати, весільний одяг мого чоловіка! Він носив його так довго, як довго тривали години (дослівно години!) нашого „подружнього щастя“. Ми взяли шлюб декілька годин перед його від'їздом на фронт... Так, це він, Гайнріх...

В куті поблискувало холодом цвинтарного мармору ціяніно і з його жалібно-гебанової оправы визирало фото, довслі крикливо розкольороване: ідеальний екземпляр „блонд-бестії“, русоволодий, замашистий юнак, увесь у ластовинні, в сорочці-короткорукавці, облокотився на лавн-тенісову ракету і чарував розсміяною білістю зубів...

— Гм... Жовтодзюб! Йому тоді було вісімнадцять років...

Пані Дітріх перехилилася й сягнула випещеною рукою по альбом, а тоді, якби нехітьма, її пружкі груди торкнулися Василювого плеча. Торкнулися і на мить так до нього і прикиділи...

Василь якось нерішуче посторонився:

— А потім ви його більше не бачили?

Видивилась на нього здурованими, дугастими бровами і з ледве помітним відтінком іронії прикусила уста, що яскравіли від покладів карміну, мов свіжа рана. Стріпнула попід з цигарки лякерованим кінчиком мізинця...

— Ах, ні, розуміється, час-до-часу він ще приїздив на відпустки, на пару днів, але ж ви розумієте, це вже не було життя, тоді все котилося на дно: метушня, тривоги, бомбардування, що раз трагедія в родині — хтось пропав, когось вбили, і ця вічна погоня за шматком хліба, за дахом над головою... Ех! Жахливі були ті часи, напередодні катастрофи!.. А це (розгорнула альбом) його останнє фото. Саме тоді Гайнца іменували за якісь там „геройства“ командантом штурмової сотні, відзначили Залізним Хрестом та іншими брязкальцями, ну й, очевидно післали в „айнзац“, проти тітовських партизанів... І з того часу слід по ньому загинув.

Василь засуетився, встав, пробомкнув щось недоладне — ні пришив, ні прилатав, та й, узагалі, розмова потім вже не клеїлася, а втім і недоречно було її продовжати, і він нашвидкуруч розплатився, згорнув під паху куплений одяг і вийшов, далі таки сердечно каючись, що, лихо його знає навіть, забажав „змінити шкіру“.

2. Автор додає дещо „від себе“ до характеристики героя

Не треба дуже дивуватись, що мій приятель, Василь, виніс розхитані нерви з прогулянки тією чортівською карузелею, яка крутила ним понад п'ятнадцять років... Конспірація, підпілля, процеси, кримінали, далі — втеча за кордон, потім війна, диверсія в запіллі, фронт — один, другий, і знову... „ліс наш батько, темна нічка мати“, щераз тюрма і камера тортур і, на завершення епопеї, три роки концтабору.

Проте, коли тепер хтось сипле заялозені фрази, мовляв, ці переживання „розстроїли“ Василюві нерви, чи там „захитали його

психічну рівновагу“ то це, звичайно, анічогісько не виясняє. І так само розминається з правдою погляд декого з партійних „хуситів“ начебто Василь „заломився на душі“. Насправді Василів дух спотужнів, набренів свіжими нароснями, поповнився саме тим вагітним кладом, що має в світі ідей найвищу ціну! Не перечу, може під час тієї метаморфози його душевні семафори, зазнавши доглибинного потрясіння, переставились на інші рейки, може власне на ті, з яких видні найширші обрії, найдальші верхів'я?

Аж дивно: цей неприкаяний експропріатор колись, кажуть, аж до жорстокости твердий та безпощадний в боротьбі, він, що з титулу особливого „звання“, сам був із смертю за пан-брат та й інших посилав на смерть не кліпнувши повікою, професійний каторжанин, який зазнав на своєму віку стільки знущань та поневірки, аж обернувся від того в жалкий, позбавлений здоров'я лахман, — саме він, опинившись нарешті на волі, задивував усіх виїнярковою людяністю й великодушшям. В час, коли весь світ шукав і карав навмання воєнних злочинців, відчувалося, що Василь радий був затаїти перед людьми свою особисту кривду, заховатися з нею кудись, щоб його ніхто не чув і не бачив. А вже зовсім непомітно було в нього бажання мститися й шукати відплати, навпаки, він став, може, понад міру співчутливий до чужого горя і вражливий на страждання тих, від кого, будь-що-будь, таки найбільше натерпівся.

Це ж не була жадна таємниця, про те говорив цілий М, що визначний член революційного підпілля вирвавшись з кацету, сам ледве живий і теплий, не знайшов собі кращого зайняття, як піклуватися бездомною німкою-старушкою, з шлезьких утікачів; випадково надібаву на вулиці, він приютив у власному мешканні та й дбав, кажуть, за неї, як за рідну неньку.

В кварталі, де він жив, знали його навперестріт всі собаки і німченята, вони хмарою тягнулися за ним чудним „авслендером“, що був, у їхньому уявленні, немов би трохи „феррікте“, бо роздавав задармо унівські ласощі. Та й усі ми знали особливу Василеву манію — вишукувати по закамарках і втискати їм милостиню — тих з-поміж недавніх світозавойовників, які тепер без рук, без ніг, чи з жовтими п'ятнами сліпців, валялися жебрачими онучами на розвалинах Столиці Руху...

Правда, коли його при цьому застукав хтонебудь знайомий, тоді він трохи бентежився і виправдувався:

— Ну, бачите, я сам не знаю, коли і від кого я заразився отою язвою гуманности?... Таж колись, хоч би в кацеті, — ви пригадуєте, як то я стягнув накривало з того конаючого француза, який ще добре не застиг, і самий ним обгорнувся та й з чистою совістю заснув, — а сьогодні чоловікові прикро, коли комусь нехитьма ногу настолочить!.. Або такий драб, швабуга, — таж давно, в інших обставинах, мой-бры! — ладен був йому горло перегризти і власними пазурами телмбохи випороти!.. А нині ти своїш перед таким людським обломком якийсь онесмілений і немов би винуватий, співчуваєш йому і милостиню тичеш, а по-правді, дідько знає, хто це, може, колишній кат, або добре замаскований шпійон? Ех, проклятий слов'янський сантименталізм!..

Або ще такий знаменитий деталь: Василь нізачо в світі не заткнув би на палець — персня... І це його невимовно дратувало, коли хтонебудь з його друзів придбав собі десь, „на чорно“ перстенець і був настільки необережний, що почванився таким набутком...

— Це ж гидота! Це таки, просто, канібалізм! А звідки ти знаєш, що того самого персня не стягнув якийсь бузувір із пальця твого найкращого побратима, перед тим повішеного, чи закатованого?.. А, може, на ньому ще чиясь кров як слід не обсохла, а ти вже в ньому парадуюш . . Ні, ні, братчики милі, ви не спиймайте цього краму на мої „розхитані“ нерви! На своєму віку я занадто часто бачив, як усякі чоловікоподібні bestії живо видячки рвали, дерли це прокляте золото з рук ще добре не застиглих, разом із шкірою й клаптями м'яса! І ви, панове, жадною т. зв. логікою не переконаєте мене, що ви є в порядку.

З подібних мотивів Василь довго не наважувався замінити . . . старий одяг на новий (а той, в якому він покинув лагерь, вже зовсім знищився). „Не хочу одягатися в чужу шкіру! На нове вбрання не маю грошей, а куплю якийсь приношене — дідько знає з кого? Може стягнений з якого трупа, або засудженого на стричок?“ І ми, його приятелі, чимало з ним наволоводились, доки, кінець-кінців, не намовили його переодягнутися в іншу „шкуру“.

3. Тепер Герой сам розповідає, що було з ним далі.

З купленим одягом я прибрив додому пізньою порою, бо трамваї вже не ходили, і мені довелося бити ногами з одного кінця міста в другий. З навислої над зруйнованим містом глухо-німої, мохнастої п'їтьми весь час слезило та сікло дощем, я продюг і промок до рубця, і це було справжнє Боже благословення — виборсатися з такої плюхи та потрапити просто в нагріту кімнату. З правдивою насолодою я постягав із себе перемоклі лахи, а потім порозвішував їх на стільцях, довкола печі, щоб пересохли. І тоді, саме, приплила мені до голови ця одчайдуша, просто таки безбожна гадка: чому б мені, коли я вже роздягнутий, не приміряти нового одягу?

Так, так, я знаю, ви тільки здвигнете раменами, це ж самозрозуміла справа, що новий одяг треба приміряти, але прошу вас — беріть завжди до уваги всі ті складні і прикметні мої вдачі „імпо-дєрабілі“, що їх тільки-що так вдумливо проаналізував Вш. Автор новели в попередньому розділі. Коротко кажучи, я купив цей одяг та й приніс додому, аж ніяк не маючи впевнености, чи колинебудь буду його носити . . .

Одначе (і це була несподіванка для мене самого) в мені перемогла звичайніська плоха цікавість, за неї ми так часто любимо глузувати з нашого жіноцтва, а вона і нам, мужчинам не була занадто чужа. Просто, в той мент мені дуже кортіло побачити себе в пристойному, елегантному одязі, а такого чуда-дива я не мав на собі від непам'ятних часів.

Але вам процес „переміни шкіри“ не відбувся так зовсім гладко. Підсвідомі психічні гальми діяли весь час і стояли на заваді. По кожну частину одягу я сягав рукою, наче той несправний злодій, що не краде, а крадеться. Затягаючи, наприклад, штани, я мав таке кумедне почуття, начебто з розколин і тріщин у підлозі повилазили якісь зловісні гноми, зачепилися за штанку і дражнять мене, то пускають, то тягнуть щосили до себе.

Одягнувшись, нарешті, я відчув, що новий одяг, чи радше сам його дотик ніби опшпарив мене вогнем! Ціле моє тіло якби хто обсипав приском і воно пашіло, ятрилося всіми порами і клітинами. Щоб звільнити свою свідомість від тієї нестерпної муки, я пустився на штудерний самообман: заціпив зуби, стиснув п'я-

стуки і — струсував сам собою, отак, як собака, що стрясає з себе воду вийшовши з річки. Помогло. Грань „обсипалася“ з мене і мені, на мить, здавалося, що я чую, як сичать окремі жаринки, потухаючи на мокрій долівці...

В кімнаті стояла чорна шафа, вона мала вклеєну в одне крило дверей велику люстрину шибу. Шиба віддала мою подобу в повному рості, від п'ят до чуба. Ну, щож, одяг був до людей, вибагливо скроєний та пошитий з добротного, „передвоєнного“ матеріалу, темний гранат в сіро-зелені пружки, та й лежав на мені бездоганно, наче таки справді роблений „на міру“. Одне, що з ним ніяк не грало, це була моя власна непривітна маска: з неї ще не щезли і, мабуть, не скоро щезнуть ті знаменні риси, якими натавровані обличчя всіх каторжан — зацькованих тварин.

Але від тих обзорин у дзеркалі стало мені врешті якось гупо й смішно з себе самого, і я сказав до себе: „Ну, що? Не видів Гриць довгих нагавиць?“ І схилився, сам не знаю за чим, додолу: тоді хвиля крови так сильно вдарила мені до голови, аж мене запаморочило... Я випростався, зачерпнув повітря, лишну в дзеркало і — знерухомів: з люстриної шиби, замість моєї власної маски, дивилося на мене, знайоме мені з фотографії, розсміяне, ластовиняче обличчя Гайнца Дітріха, якого убрання я мав тепер на собі...

Щож... Дуже правдоподібно, що саме тепер моя форма розповіді відбігла від творчо-стилістичного задуму Вш. Автора. Можливо, цю „сцену перед дзеркалом“ він відповідними засобами драматизував би, підбив би її емоційну температуру до 44-ох ступнів, обмотав би її гофманівським павутинням несамоовитости, — в кожному разі, гадаю, він не написав би, що тоді, перед дзеркалом, я лише „знерухомів“, а скоріше „електризував би“ вас, наприклад, таким абзацом:

„... Побачивши примарну з'яву, Василь скам'янів перед дзеркалом, німа тривога стиснула йому горло залізними кліщами, серце завмерло в грудях, очі вийшли з лоба, а зуби задзвонили неначе в лихоманці...“

Але ж, клянусь перед Богом і людьми, нічого подібного зі мною не трапилось, мені, в той мент, чомусь ані не снилося „скам'яніти“, чи „остовпіти“, бо мені зовсім чуже й далеке було почуття будьякої тривоги. Зберігаючи повноту свідомости і спокою я потрактував „привида в дзеркалі“ просто, як влізливу муху, що мигнула мені перед носом, і коли я тоді, знехотя, і цілком механічно відмахнувся, якби хотів її прогнати, то це, мабуть, був єдиний вірний відрух, викликаний появою „привида“.

Потім, пригадую собі, я ще трохи потер рукавом дзеркальну шибу, отак, як змазуємо вікно, коли воно зайде імлою. Та це нічого не помагало, з'ява від того не щезла. Тоді я притулив долоні до очей і стояв добру хвилину непорушно, намагаючись припинити метушню думок. Коли розплющив очі — з'ява ще ближче і навальніше вперлася мені в вічі, мало не торкаючись мого лица звішеним лобом: юне, завадіяцьке обличчя „блонд-бестії“ зарисувалося тепер у дзеркалі навпричуд виразно, затрачуючи зовсім позначки будьякої примарности, воно дихало, парувало, жило, справді таки жило, цвіло рум'янцями і пестрилось ластовинням...

Я рухнувся — мій привид також, я відступив крок узад — мій привид (мій відбиток із не моїм обличчям) зробив те саме, і так ми стояли один проти одного, вп'яливши в себе очі, точнісінько — два

манекіни на виставі мод, обидва одного росту й вигляду, в однакових одягах, тільки з різними масками, відмежовані та одночасно споєні один з одним прозорою, ні то реальною, ні то уявною стіною люстряної шиби...

А довкола нас бовваніла така тиша й самотність, що неспівливе шарудіння дощу (він склезив собі за вікном по дошці), витворювало лоскіт на подобу гірського водопаду. Та прислухавшись уважніше, я помітив, що і цей лоскіт переростає й заглушує зовсім розпачливе ломотіння мого серця: в обидвох коморах рухалися якісь величезні рупори, вони гатили й гатили і з колосальною напругою підганяли кров у підчереп'я, аж тріщали в ньому всі шви, та випирало мозок, аж підорване тім'я хиталося і деренчало, як покривка на баняку, що її підіймає пара від кип'ячої води.

Саме тоді шарпнув моєю свідомістю той сказаний біль, який так мені дошкулює в випадках особливого нервового подразнення. Роз'ятрений, щемкий біль, що має своє вогнище отут, вище лівого виска, а потім, ступнево, проникає скрізь гострими щупальцями, як підшкірний, ядовитий поліп, розгалужується вглиб і вшир, знерухомлює ліву щоку в нестерпний парастезі, потім, знечев'я, перескакує в ліве стегно, викручує сугави, мов на колесі тортур, і раптом паралізує цілу ногу...

Вже не пам'ятаю добре, але здається мені, що я мусів, хіба, тоді завити вовком, якому живцем обдирають шкуру, і напевно пробудив мою німкеню та сусідів. З останньою натугою волі, тримаючись, як п'яний, стільців та підлоги, я все ж таки приволікся до ліжка, проковтнув ще подвійну дозу броду, а там простягся, гей колода, намагаючись зосередити свою увагу на одній точці і не дивитися на шафу.

Вгорі, просто мені над головою, горіла електрична лампа. Якесь самотня мушка забилася під матову обтулину і звідти долітало тепер до моїх вух тонюсеньке, мелодійне дзижчання; чомусь воно мені пригадало бренькання дзвіночків під час процесійного походу в свято Божого Тіла в котрийсь із райдужних днів мого золотого дитинства... А це та бідолашна мушка розбивалася і дзвонила крильцями до лампи, бженіла і крутилася, як біснувата, все швидше й швидше... І ось, перед моїми вп'яленими в лампу очима, пустилися в танець зразу менші, а далі все більші й більші чорні обручі, вони крутилися в шаленому темпі й заточували надо мною все ширші й ширші круги... І зараз, потім, я відчув, що мій біль ущухає, тіло терпне, деревіє, робиться порожнє, як видмухане скло, та сповняється дивною легкістю і, врешті, моя істота збувається всього матеріального, ось вона вже визволена, шалене виривання чорних обручів, як подмук повітряної труби, пориває мене під стелю разом із постілью і я вже ніби медіум на сеансі спіритуалістів — пливу, лечу, вирую в крутіжі астральній...

З надлюдським зусиллям я двигнув та заніс на висоту очей зап'ясток лівої руки, хотів знати котра година, а рука була — Господи, яка важезна, ніби залізна штаба в пів-центнера та й чудернацька яка! — розпухла, космата, пазуряста, просто якесь потворне лапище передпотопової тварини, а щиток годинника розрісся так, що прибрав розміри вежового годинника: стрілки розкарячилися немов два коромесла і дві велитенські цифри були мені в очі фосфоризуючим блиском: три-чверті на дванадцятку. Так, пригадую точно: було три-чверті на дванадцятку.

Звичайно, мені тепер важко сказати, чи після того всього я ще

далі зберігав якунебудь контролю над тими, чи іншими відруками моєї свідомости, думками, враженнями, відчуттями... Знаю одне, і це беззастережно певне, що я тоді не спав. Пригадую найдокладніше, що лежачи отак горілиць, з розплющеними очима, вп'яленими в стелю, я чув, як за стіною, в кімнаті моєї німкені, годинник відзвонював дванадцять. Але я вспів нарахувати тільки вісім чи дев'ять рівномірних ударів: дальше биття перемінилося в енергійне стукання в двері. Стук-стук-стук! Стук-стук-стук!... Я присів на ліжку, насторожив уха: так, це справді хтось настирливо стукав до дверей! І я сказав:

— Заходьте!

Рипнули двері, — але ж, на диво, це не були хатні двері, тільки від чорної шафи... Звільна, спроквола — ш-ш-шх! — відхилилося її праве крило, потім ліве, і з темного отвору, ніби з челюсти гробівця, або з якогось бездонного провалля, — до кімнати вступив гість...

Сказати правду — я навіть не був здивований його появою і немов би дожидав цих нічних відвідин, ніби ця зустріч згори була запланована. Розуміється, це був ніхто інший, як тільки той молодий німчук, добре вже мені (і Вам) знайомий із появи в дзеркалі: Гайнц Дітріх.

Святослав Шрамченко
Капітан Лейтенант Фльоти

„Собачники“

Морський спомин

М'яко покачуючись на Дніпровських хвилях, стояв на Херсонському рейді, якщо можна так назвати водний простір Херсонського порту, малий крейсер Корпусу Прикордонної Охорони „Яструб“. Екіпаж крейсера був зайнятий тією щоденною працею, якої ніколи не бракує на воєнному кораблі. Це було вже після нормального піднесення прапору, себто після 8-ої години ранку. Погода була весняна — чудова, як завжди на півдні. Сонце починало вже пригрівати. Раптом із недалекої пристані, якою користувався екіпаж крейсера, з'їжджаючи на берег і вертаючись з берега на корабель, почувсь голосний гавкіт великого расового собаки-вовчура. Через те, що цей гавкіт мав характер щоденної регулярності, тобто повторювався більш-менш о тій самій годині кожного дня, вахтовий підстаршина, не питаючись відразу дозволу вахтового начальника, а лише доклавши йому постфактум, наказав одному з вахтових матросів спуститись в ялік, що показувався на бакштові крейсера, і піти до тієї пристані, звідки чувся гавкіт собаки. Це був собака командира корабля. Матрос погріб на яліку до пристані. По дорозі довелося проходити попри досить великий торговельний пароплав, на борті якого стояла група матросів, що, сміючись, показували на нього.

— Он, бачите, один із тих „собачників“ гребе.

Матросові, як і іншим матросам крейсера, це вже не вперше доводилося чути від матросів інших кораблів, а що ще гірше — від матросів торговельних пароплавів і навіть від дівчат на березі, ці насмішки й образливу назву „собачники“.

І йому здавалося, що навіть чайки, які пролітали над ним із

своїм характерним галасом, повторювали цю образливу назву „собачники“.

Матрос стиснув зуби, щоб смачно й соковито, по-морськи, не вилятись, вдавав, що нічого не чує, пройшов траверз пароплаву і підійшов до пристані. Собака з радісним скомлінням привітав його та хутко й вправно, як заправський моряк, скочив до яліку і сів на самому почесному місці — на кормовій банці. Вигляд мав дуже поважний, ну, зовсім, як його господар, командир крейсера, капітан II. ранги. Він злегка гавкнув матросові, якби наказував: „Відвалювай!“.

Щоб не проходити знову близько того ж торговельного пароплаву, матрос узяв курс трохи вбік і, описавши коло, прибив до трапу крейсера. Пес гавкнув вгору, якби питався дозволу вийти з яліку. Згори з крейсера одержав „виходь“ вахтового начальника, весело, помахуючи хвостом, скочив на трап, загравав по ньому вгору, привітав вахтового начальника легким гавканням і, вимахуючи хвостом, побіг до каюти командира, де він перебував майже цілий день і додому на берег вертався вже разом із командиром, як той з'їздив із корабля.

Ці регулярні щоденні візити собаки на корабель і дали назву в Херсонським порті всім матросам крейсера „Яструб“ — „собачники“, що завжди викликало збоку матросів „Яструба“ певну реакцію, яка часом доводила до бійки з образниками.

Одного ранку над Дніпром стояв густий туман. З крейсера ледве-ледве видко було береги. Матрос I. статті Бондаренко, якому попереднього вечора його „симпатія“ в місті дуже допекла „собачником“, через що він майже цілу ніч не спав і думав, як зарадити цій цілій справі, зголосивсь добровільно до вахтового підстаршини привезти собаку. Скочив до яліку і повеслував до пристані, що ледве майоріла в тумані. Собака, як завжди, скочив до яліка і поважно умотивсь на своєму місці. Бондаренко, відійшовши від пристані, оглянувся. Крейсер ледве видко було в тумані. Тоді він раптом, ніби нехотючи, потягнув одним веслом так, що воно вискочило з уключин і міцно вдарило пса, а в той же час друге весло проробило те саме з другого борту, і собака, вереснувши, зіскочив з банки й забивсь під неї.

Бондаренко прибив до трапу крейсера. Пес жалібно скомлячи загравав по трапу вгору на корабель і з піджатим хвостом побіг до каюти командира.

Бондаренко ж чистосердечно доповів вахтовому начальникові мічману У. про все, з подробицями розповів про всю цю „собачу“ подію і що йому все таки і жаль собаки, але вчорашня розмова з улюбленою переповнила його чашу терпіння, і він готовий понести кару.

Вахтовий начальник, доповівши про все вищому старшині, пішов разом із ним до командира крейсера.

Командир вислухав їх, сказав, що він відразу завважив, що собаку хтось побив, і наказав закликати Бондаренка.

Розумний командир покарав матроса Бондаренка, за те, що він не доповів йому про все раніше, а все можна було поладити і без побиття пса, бо ж саму назву „собачники“ за крейсер і за весь його екіпаж він приймав і на себе — одним тижнем без берега.

Після того собака вже більш не появлявся у пристані і тоді сама собою відпала в Херсонському порті образлива назва „собачники“ для всього екіпажу крейсера „Яструб“.

Наша антологія

Павло Филипович

Започаткована в попередній книзі нашого журналу поетична антологія — що є спробою пригадати нашому загалові деякі рідкі й малодоступні перлини нашої поезії із переважно знищених видань — зустрілася відразу із запитом: ах, знову починаєте від неокласиків! На цей запит відповідали ми також запитом: а що в нашій поезії з-перед чверть сторіччя, крім поезії неокласиків і, частинно, символістів, видержало випробування того розмірно невеликого протягу часу? Отже, подаємо на наших сторінках цих поетів не з якихсь особливих симпатій до їх стилю, а власне тому, що їх творчість випроб того часу витримала. Вибрані тут із двох рідкісних, маленьких збірок поезії Филиповича належать до менше відомих речей поета, якого наш ширший загал знає передусім як автора „Сальомеї“, „Мономаха“ та поезії „Візьмеш у руку сонного насіння“. Дві останні речі належать уже до другої його збірки, „Простору“, що, яка майстерна вона не була б, усе таки поступається „Землі і вітрові“ — першій збірці, повній тривожних символістичних образів, лиховісних передчувань і пророкувань та закликань. А особливо помітна ця перша збірка своїм ритмом, своєю музичністю, і цим вона далеко переважає більш продуманий, сказати б, інтелектуальний характер поезії збірки другої. Інтонація „Землі і вітру“ мала безперечний вплив на багатьох сучасних авторів та пізніших поетів — передусім його іновачія вилучувати в міру потреби один склад у трискладових стопах, що давало уриваний, неспокійний, динамічний ритм.

Проте, Филипович передусім майстер почуття й міри. Його реакцією на сучасну йому добу катаклізмів були тільки натяки, але вони сягали глибше і говорили більше, ніж спроможні були б це зробити драматичні описи чи слова. Навіть біблійні чи мітологічні постаті, що він ними користується, набирають якогось нового вигляду, і всі його Лазарі, Орфеї і Прометеї стають у новій проекції нечувано сучасними. Филипович — справді визначний поет і тільки двома збірками посів він визначне місце в новій українській поезії, так і інший поет неокласичної групи — М. Драй-Хмара, автор тільки однієї збірки „Проростень“.

Павло Филипович

З „ЗЕМЛІ І ВІТРУ“ (1922)

Тремтіла тінь і вечоріли хмари,
Я проминав і села, і поля.
Нехай чабан жене свої отари, —
Офірі огнищ не підвладний я.

Де спів безжурний і коханки кроки?
Самотні думи взнали інший бран:
У далині холодний і широкий
Вже хвилювався сизий океан.

І впала туга, мов тяжка керēja,
Коли відразу я спинив коня.
Не чорний крук злетів до Прометея, —
Довбала ніч криваве серце дня.

* * *

На поталу камінним кригам,
На глуху наругу вітрам,
На зневагу звірям, що плигом
Проминуть і квітку, і храм,

Оддаю і тривожну душу,
І холодний спокій думок,
І вартую, надіюсь, мушу
Виглядати, чи йде Пророк.

Над землею сонце червоне
Залива промінням блакить, —
Поруч серце чуже холодне,
Умира, не хоче любить.

І на всій безмежній країні
Ні один ще Лазар не встав.
Тільки ночі чорні та сині
Десь пливуть понад морем трав.

* * *

А я живу, і дні проходять,
Як і раніш, стрічать мене.
На синім небі хмари бродять,
І сонце їх кудись жене.

В повітрі скрізь лунають згуки,
Веселий вітер ще не вмер,
І зачерпнуть, як схочуть, руки
Води із вікових озер.

В траві сміються людям квіти,
Зриваю плід не тільки я,
Бо довго може ще терпіти
Своїх дітей стара земля!

* * *

Заклинаю вітер і хмари,
Заклинаю, земле, тебе!
І бренять найміцніші чари —
Заклинаю сонце сліпе.

Пролетіли огненні бджоли
Між зелених полів людських.
Заклинаю вас, тихі доли,
Не пускайте до себе їх!

А глухі снігові градини,
Смілий вітре, хоч ти розвій, —
Хай живуть і квітки, й рослини
У країні бідній моїй!

Ясний світе, степе без краю,
Срібна пісне роси й трави,
Вас кохаю, вас закликаю,
Хочу бути таким, як ви!...

Не злато, ливан і смирну
Приносять троє царів, —
Весняну радість безмірну
Віщує соняшний спів.

Так завжди було — і нині
Голубить дітей земля,
І знов віддає людині
Свої широкі поля.

Повітря, рослини, води —
Вславляють усі блакить,
Усі приходять до згоди
Безмежно життя любить.

І навіть дано Орфею
Не слова летючий дим —
Всеволодну силу, щоб нею
І камінь зробив живим!

ІЗ ЗБІРКИ „ПРОСТІР“ (1925)

Хилиться сумно і гнівно
Соняшний день в далині.
Там молода Бондарівна
Мертва лежить у труні.

Сходяться хмари чубаті,
Стогне юрба і гуде:
Годі тобі панувати,
Власнику темних людей!

Чорне шепочеться жито,
Стукає вітер в вікно:
Меду-вина ще не пито,
Буде, ой буде вино!

З АНТИЧНИХ БАРЕЛЬЄФІВ

Титан сидів на скелі і ліпив
(Могутні м'язи, голова кудлата!)
А перед ним — незнане диво з див —
Холодні, нерухомі немовлята.

Пишався день і дерева цвіли,
І височінь горіла, темно-синя,
І враз упало запинало мли
І зникло десь, і надійшла богиня, —

Така спокійна, владна і струнка,
Навіки світлозора, у шоломі.
Блискучий спис трима її рука,
У другій — дар іще невідомий.

Земні створіння Прометея! Мить —
І ви живі і радісні тепер ви —
На голови дитячі вже летить
Метелик ясноумрої Мінерви!

* * *
Закликав червень чарівну теплінь
У тихий сад і у поля безкраї,
І синя квітка не дзвенить: дінь-дінь,
Коли бджола крилом її торкає.

Лиш ніжний келих нахиляє їй
І тягнеться, як пролетить метелик,
І кожна мушка — радісний носій
Дарунку квітів ясних і веселих.

Навчись і ти, коли прийде твій день,
Віддати усім прозорий мед любови,
Приваблюючи фарбами пісень
Мандрівників далеких, випадкових.

І непомітно передай вікам
Оті пилини сховані насіння.
Смерть не мине, і ти загинеш сам,
Та безліч раз зійдуть твої творіння.

Марія Яр-М'ятка

Т Ю Л Ь П А Н

Я так люблю цей цвіт! — Він дивний, незвичайний!
Він людське серце так нагадує мені!
Бо він в не кожен час відслонює ті тайни,
Що в чаші цвітіння приховані на дні.

В похмурі сірі дні, як никне саяво гоже, —
Як смутно летється дощ, — як виють труби хмар,
Він — замкнутий увесь, зажурений — не може
В неприязну пору розкрити ввесь свій чар.

І проти ночі він, ввесь сповнений тривоги,
Згортає пелюстки густіше у сувій, —
Бо в чорний час він теж не має сил, ні змоги
Для будь-чиїх очей відкрити келех свій.

І тільки в дні ясні, як лагідніе обрій,
Сердечну глибину знов об'являє він!
І радісно цвіте! — І кожний миті добрій
Щасливим сколихом він віддає поклін.

О, цвіте дорогий — улюблений тюльпане,
У мене серце ось, як ти в негожі дні,
Замкнулося. (А все ж воно не перестане
Бажати ясноти і тут: на чужині!)

Тюльпане, ти — віщун! Звісти ж, коли загляне
До мене в чужині час милий, як блакить, —
І серце теж моє, неначе ти, тюльпане,
Відкрите для пісень, щасливо затремтить!

У квітні, 1953

ПРИВИД ПОЕТА

В безвідрадді від чорних глибин ударяють
 Чортоторії об скелі, в бентежжі лихім.
 Тінь в сувоях п'їтми, як ліхтар, виростає,
 В Сан-Терензі ¹ минає з бальконами дім.
 Заридали у хвилях, як діти самотні,
 Бурі, стрівнувши з'яви людські віч-на-віч.
 Розпач викличе мужність, усмішки привітні,
 Прочитавши приречення в зморшках облич.
 Привід зводиться, з моря свавільний надходить,
 Йде між рифів, зникає в довколишній млі.
 В лікурійських широтах ² порізано води
 Блискавицею — гнівом з чужої землі.
 На пісок було кинуте хвилями тіло,
 Прислухалась над трупом душа в тишині.
 Серце в грудях проломлених чайкою билось,
 Сиротою самотньою плакало в сні.

Із уловів рибалки пливуть небокраєм,
 Їм назустріч хитається з обривів тінь.
 Вдарить блискавка: привид в тумані зникає
 Там, де гори ховають врочистість долин.
 Не відомо тубильцям: у ласці чи в гніві
 Потойбіччя пустило поета назад.
 На землі був з піснями дзвінкими щасливий,
 Серце втрачене він повернувся розшукать.
 Заридає над урною в Римі німою, ³
 Край гробниць протестантських — врочистість довкіл.
 З кипариса сльозина проллється росою,
 Місяць вийде з-над віт між хрестами могил.
 Ніч розхристає зорі в довколишнім світі,
 Заржевіє зоря серед урн гробових,
 На могилах забутих, поправивши квіти,
 Сяде Шеллі спочити край млистих доріг.
 Урну тихо відкриє в тремтінні, де порох
 Залишився від спалених м'язів, кісток.
 Тільки серце розніс на частинки десь морок,
 І згубилось, як з дерева впалий листок.
 І не може без серця назад в потойбіччя
 Відійти, бо у ньому відвага жила.
 Осявалося вогнями натхненне обличчя,
 Струни ніжність торкала, як помах крила...

Йде від скель у задумі кудись узбережжям,
 Бурі в прірві голосять, здіймають прибії.
 Притихає стихія в набряклім безмежжі,
 Де у розпачі морок ридає німий.

¹ Рибальське містечко в Італії, де жив перед смертю Шеллі.

² Лікургія — узбережжя, де знайдено трупа Шеллі.

³ Урна з прахом Шеллі, в яку поет Байрон поклав вирізане з його тіла серце, перебуває на протестанському кладовищі в Римі.

Юрій Клен — вояком

Готуючись до війни з більшовиками, головне командування німецьких збройних сил старанно підготовляло кадри знавців мов Советського Союзу, т. зв. „дольмечерів“. Спершу „дольмечерами“ були самі тільки німці, які знали російську мову, але за кілька днів перед самою війною почали приймати і не-німців, які знали мови підсоветських народів. Серед не-німецьких „дольмечерів“ чимало було українців, які свідомо зголошувались до цієї служби, щоб бути корисними українському населенню на звільнених від більшовиків українських землях та повести певну політично-освідомну роботу. Власне, цим українці і відрізнялися від інших не-німецьких перекладачів, здаючи собі докладно справу з ваги своїх обов'язків і завдань.

Я попав у „дольмечери“ зовсім випадково, разом із кількома іншими учителями ярославської гімназії, де я в той час виконував обов'язки секретаря.

Наша група, що складалася з 10-тих людей, зустріла початок німецько-советської війни в Руднику над Сяном. Дня 22. червня о год. 5-ій рано нас побудили і повідомили, що німецькі війська вступили на терен Советського Союзу на цілій довжині фронту. Ми мовчки прийняли це повідомлення, ніхто й словом не відзивався, кожен думав про те, що принесе нам, українцям, і всій Україні, ця війна. Та багато думати не довелося, бо треба було збиратися і рушати вслід за армією.

Як згадав я на початку, в рядах німецької армії були спеціальні перекладачі німці, які мали, звичайно, підстаршинські чи старшинські ступені. Між ними було декілька і від української мови, хоч дуже мало. Я зустрічав усього двох, одного в ранзі сотника, уроженця України і б. члена армії УНР, що мав колись на Україні велику цукроварню, і Освальда Бургардта — Юрія Клена. З Юрієм Кленом я був довгий час в одному відділі й часто з ним зустрічався та багато розмовляв. Юрій Клен, як німецький громадянин, одержав ступень т. зв. спеціального старшини в ранзі сотника (Зондер-фюрер К) і належав до т. зв. Когіск 440, тобто до штабу тилової частини 17 армії. Шефом штабу цієї армії був ген. пор. Ренц, людина дуже мало інтелігентна й нетактовна. Він уважав, що тільки силою й терором треба рядити на звільнених теренах.

6. серпня я одержав доручення в Гайсині бути готовим до від'їзду. Ще того самого вечора я приїхав до села Ладижина над Богом до штабу Когіск 440. Другого дня рано я зголосився в канцелярії штабу, який знаходився в б. католицькій церкві, переробленій потім на школу. На коридорі зустрів я високого, трохи похилого і старшого від мене чоловіка з відзнаками старшини, що йшов мені назустріч. Я поздоровив його і зараз чомусь подумав собі, що це мусить бути той професор, про якого мене розпитували мої співмешканці попереднього вечора, і я не міг зміркувати, хто міг бути тим професором. Старшина пристанув, заговорив до мене перший, питаючи, чи це власне я є тим новим дольмечером, що вчора приїхав до цієї частини. Розмова велася в німецькій мові. Коли однак цей старшина довідався, що я українець, перейшов на українську мову і почав розпитувати — хто я, що, звідки та як потрапив до війська. Осмілений його безпосередністю, я в свою чергу

запитав і його, звідки він так добре знає українську мову та як називається.

— Освальд Буркгардт, — відповів, — чули ви коли це прізвисьце?

Я застановився, але пригадати не міг, бо чув його либонь уперше. Професор помітив мою застанову й запитав, чи читав я коли „Вістник“ Д. Донцова і чи знаходив там таке прізвисьце, як Юрій Клен. Я з місця притакнув, бо Юрія Клена я справді знав із „Вістника“, але знав також і те, що він автор „Проклятих років“. Ми ще хвилину балакали і я пішов до канцелярії, а по обіді я відвідав професора на його квартирі, бо хотів довідатись про положення в тій частині та поговорити про різні речі. В тому часі я вже одержував з Кракова „Краківські вісті“ та листувався з певною кількістю друзів і знайомих. Це давало мені можливості орієнтуватись в різних українських справах. Професор теж дуже цікавився тими справами і, нав'язуючи до них, оповідав мені чимало із свого життя. Отак ми помалу заприязнилися і стали приятелями, оскільки на це дозволяли його військовий ступень і різниця віку.

В тому часі мого початкового побуту в Когіск Юрій Клен був приділений до диспозиції лікаря нашої команди, що приймав цивільних хворих, як перекладач. Він дуже багато помагав українському населенню, що приходило з різними жалями до нашого лікаря. Я не знаю, як прийшло до того, що військовий лікар приймав цивільне населення, але думаю, що до того причинився в першу чергу Юрій Клен, який серед більшості старшин мав великий авторитет. Кажу серед „більшості“ старшин, бо була й меншість, певна кількість старшин, на жаль на впливових становищах, які його не любили (як напр. сот. Фріц — Іа). Це були переважно малі люди, в цивільному — дрібні урядовці, з почуттям меншевартості. Це й було пізніше причиною досить неприємної ситуації для професора Буркгарта. Неприємності почалися ще в Ладизині, про що згадаю пізніше.

Майже кожного дня по вечері ми виходили на село поговорити з місцевими людьми чи послухати пісень. Заходили теж до домів тих дівчат, що були в нашому штабі прибиральницями. Кілька разів заходили до студентки педагогічного технікуму — можливо, що вона була вже тоді учителькою, докладно не пригадую — Мотрі Завальної, яка прибирала кімнату генерала Ренца, і яка в порівнянні з іншими дівчатами-прибиральницями визначалася красою, інтелігенцією і так сказати б, особистим тактом, через що німецькі старшини і сам генерал відносилися до неї з певною пошаною. Про Мотрю Завальну згадую тому, що хочу сказати про малий епізод, який ми мали з професором.

Професор любив дуже молоду кукурудзу. Одного разу ми впросились до Мотрі Завальної на молоду кукурудзу. Вона запровадила нас до однієї хати, представила свою маму й сестру та подала на стіл свіжу паруючу й запашну кукурудзу. Я вже давніше мав змогу зауважити особливу чистоту по наших убогих селянських колгоспних хатах. Де в хаті були молоді дівчата, там чистота була майже зразкова. На вікнах гарні фіранки, стіни прикрашені образами та різними світлинами, а на покутті завжди якийсь образ святого. Заідаючи кукурудзу, ми якось зовсім випадково зговорилися про те, чи це власна хата Мотрі, згл. її батьків. Мотря потвердила. Але яке було наше здивування, коли ми довідалися, що це не її хата, бо вона живе в іншій, маленькій, запалій

у землю хатині, куди не хотіла нас зі стиду запровадити, тому й попросила до сестри.

Відвідували ми також і голову міста п. Нечитайла, який у той час мав спеціальну нагоду гостити в Ладизинні кількох українців, що працювали як перекладачі. У місцевій командантурі працював перекладачем м-р ґ. Рибак, а в новопосталому таборі полонених таким же перекладачем був інж. О. Дразньовський, якому багато українців завдячують не лише волю, але й життя (згадати б хоч проф. Куліша, б. керівника фізкультурної школи в Міттенвальді). З п. Нечитайлом та з деякими його співробітниками провели ми з Юрієм Кленом на приємній розмові. Наші співрозмовці цікавилися не тільки життям українців поза межами УССР, але і тим, чи є вже український уряд і який його особовий склад. Щоправда, в розмові були вже висловлювані сумніви й побоювання щодо політики німців, яка вже досить виразно йшла не туди, куди ми всі бажали. До того ж у терені працювали похідні групи ОУН, які роз'ясняли населенню, з чим прийшли німці на Україну.

Професор теж висловлював дуже обережно свої побоювання і не раз твердив, що як німці так далі будуть провадити свою безглузду політику, то війну програють, не мігши збагнути психіки українського народу, що з полегшею прийняв німецько-більшовицьку війну і втечу большевиків, і з другої сторони — суті комунізму. Міркування професора були, як показалося пізніше, дуже правильні і пророчі. Він передбачив катастрофу й упадок.

Наші спільні прогульки по селі та взагалі наше з Ю. Кленом товаришування було причиною непорозумінь і неприємностей для Ю. Клена. Одного разу ген. Ренц звернув йому особисто увагу, що йому не пасує ходити зі мною, звичайним вояком. Коли ж професор не зважав на це і продовжував ходити зі мною на проходи, одержав офіційну заборону. Від того часу я виходив раніше, ждав на професора в умовленому місці, звідки ми вже йшли разом.

Мушу згадати двох старшин німців, які дуже ввічливо ставилися до професора, а через нього й до мене. Один з них, це був підполковник фон Мудра, що в часі між двома війнами об'їхав майже цілий світ. Він був заступником генерала і рівночасно керівником одного з відділів. З ним ми не раз вели цікаві розмови на різні теми, а зокрема на політичні, в яких він теж висловлював сумніви щодо виграної Німеччини. До генерала він ставився досить критично, уважаючи, що на те становище він зовсім не надається. Другим був сотник фон Мархталер, безпосередній наш зверхник, який також нарікав на відносини. Це була незвичайно чесна людина і з приводу того багато переживав, а потім, здається, в Полтаві, дістав нервовий розлад, чи щось в тому роді, і перейшов до шпиталю. З цими двома старшинами професор з приємністю перебував та багато розмовляв. Власне фон Мудра, довідавшись про заборону ген. Ренца зустрічатись професорові зі мною, був дуже здивований.

Вже в той час професор дуже часто говорив: „Пощо мене тут тримають? Чи для того, щоб поговорити з прибиральницею, або полагодити якусь справу в старости села чи міста треба конечно професора університету? Згодом професор повторював цей вислів частіше, коли життя в нашій частині стало щораз важче. Професор постійно мріяв про Київ. Його бажанням було одержати якусь відповідну для нього працю, але особливим його бажанням було відвідати Київ. Туга за Києвом збільшилася після того, як

німці зайняли це місто, з яким професора в'язало дуже багато споминів. З української преси ми довідувались про початки організованого життя в Києві. Та мрія професора побувати хоч один день у Києві так і не здійснилась. А його намагання вирватись із своєї частини в Ладизжині також була безспішна.

Чи писав що професор у Ладизжині — не знаю, але знаю, що багато читав, збирав книжки, через що його багаж постійно збільшався. Це також доводило до деяких неприємностей, головню підчас зміни місця постою. Хоч не маю певности чи в той час професор щось писав, одначе, думаю, що тоді зародилась у нього ідея „Попелу імперій“.

Варто згадати, що в своєму поході на Схід професор мав нагоду побувати у Львові, де ген. Ренц був якийсь час командантом міста. Потім професор оповідав мені про події у Львові того часу (30. 6. 41) про реакцію німців, а також згадував, що генерал доручив був йому перевірити справу замаху на Я. Стецька. Як ця справа була полагоджена, не знаю, бо якось не часто ми говорили про попередні події до нашої зустрічі. При якійсь нагоді згадував тільки, що оглядав маси помордованих українських політв'язнів в тюрмах Львова й Тернополя, куди переїхала була його частина зі Львова.

Я згадав уже, що професор збирав і возив з собою багато книжок. Кожна книжка, яку йому трапилось побачити в бібліотеці школи чи просто таки в якійсь хаті, справляла йому велику приємність. Одного разу, після обіду, стрінув я професора на подвір'ю з книжкою в руках, яку він завзято читав, та все оглядав загальовну сторінку. Я запитав, що він так цікаво читає, на що одержав відповідь, що це підручник української мови для вищих клас, в якому він знайшов свій переклад, мабуть з англійського, не пригадую автора, одначе під перекладом не подано прізвища перекладача, хоч під іншими перекладами були. Професор був утішений, що знайшов свій переклад у шкільному підручнику, дарма, що більшовики побоялись подати його прізвище як перекладача, бо він, у їх розумінні, був ворог народу.

В останньому часі нашого перебування в Ладизжині мене призначили до штабового лікаря, а професор перейшов до канцелярії свого відділу, де помагав сотн. фон Мархталерові: перечитував різні інструкції, що відносились до полонених, чи трактування цивільного населення. Про деякі речі професор оповідав мені потім, але не про всі, бо деякі були строгою військовою тайною.

В середу 20. серпня нам заповіли, що наступного дня виїжджаємо й мусимо пакуватись. Я поміг професорові пакуватись, бо він, хоч і старшина, не мав свого ординанса. Деякі молодші старшини, а навіть один перекладач, російський німець, в ранзі хорунжого, мали. На другий день рано, в год. 4.30, ми вирушили в дорогу і заїхали до Уманя, але тут не спинялись, тільки поїхали далі, аж до Кіровограду, де я працював у канцелярії, а часом виїжджав у терен із будівельним інспектором. Тут я мав справжній відпочинок, а крім того й можливість щось побачити і вечором поділитись своїми поміченнями з професором. Розказував я йому про працю похідних груп, про організування терену та про довіря населення до похідних груп, що перші вивали населення з застою і вказували на працю, яку треба було зробити. Під час однієї такої розмови професор Клен сказав мені, що німці арештують українців із Західної України і відсилають додому. Але як хто впаде в руки СД,

де перекладачами було багато поляків і „фольксдойчів“, які ще недавно були в большевицькій армії, то йому вже не скоро бути на волі. „Фольксдойчами“ та іншими того рода перекладачами СД спеціально піклувалось і заправляло до своєї злочинної роботи: винищування свідомих українців, які могли бути небезпечні для експлуататорських цілей німців. Вони, ці перекладачі, особливо вороже були наставлені до всього, що українське (до речі: деякі з них були спеціально залишені большевиками для протиукраїнської роботи) і всюди вперто твердили, що нема ніякої української мови, а тільки діалект, і до самоуправних органів звертались чи відносились виключно в російській мові. Тому то деякі кон'юнктурно наставлені старости сіл чи міст, побачивши, що СД послуговується тільки російською мовою, цілковито усунули українську мову з урядування, а на тих, що вживали рідної мови, робили доноси, які нерідко мали трагічні наслідки.

Одержавши такі інформації, я був професорові дуже вдячний, бо в Кіровограді стрінув декілька знайомих українців і міг остерегти їх. Я сказав про це Р. Левицькому, якого знав ще з побуту в Сяноці, але це вже для нього не було новиною, бо про наставлення німців до похідних груп ОУН він був поінформований і мав інформації про арешти.

Другого чи третього дня по нашому приїзді до Кіровограду мені попала в руки українська газета, яку вже вів видати один член похідної групи Василь Пасічняк, якого я знав ще з дому, бо він був головою студентської організації. Одного дня я побачив його в нашому штабі в розмові з моїм безпосереднім зверхником сотн. фон Мархталером — проф. Кленом. Про що вони говорили перед моїм приходом — не знаю, але з дальшої розмови я зрозумів, що темою було видавання української газетки на терені Кіровограду. Професор говорив мало, найбільше говорив сам Пасічняк. Під час розмови професор відвів мене набік і запитав, чи я добре знаю Пасічняка і радив остерегти його перед переслідуваннями, бо вже прийшов гостріший наказ до всіх частин відносно похідних груп ОУН. Я переказав цю відомість Пасічнякові, але він був ще під враженням своїх плянів щодо розбудови газети і, здається, не взяв цієї остороги серйозно. З Пасічняком були ще в Кіровограді такі члени похідної групи, як Левицький і Твердохліб, які служили в міліції. Скоро одначе після нашого виїзду з Кіровограду німці їх арештували, про що повідомив мене п. Городецький. Проф. Клен мав інтервеніювати і вже мав їхати з Войнівки, нашого нового місця постою, до Кіровограду, але виїзд не вдался, бо ще того самого вечора професор виїхав з Форкомандою до Кременчука.

Був котрогось дня професор Клен у Кіровоградському соборі і був заскочений великою кількістю людей різного віку та безпестанніми хрищеннями й вінчаннями. Професор щиро тішився тим відродженням релігійного життя, одначе висловлював сумніви про вартість теперішніх священиків, з яких чимало ще за царя не мали зависокої освіти, а тепер, по двадцяти роках скритого життя і старости, не розуміють сучасности і живуть минулим. (д. б.)

Спомин про Юрія Липу

...Про Юрія Липу почув я перший раз від М. Мухина в Ужгороді 1932 р., будучи учнем учительської семінарії.

Ми, закарпатська молодь, захоплювались творами Липи, зокрема я декламував його вірші на сходах Самоосвітнього Гуртка, Марійської Конгрегації, Пласту та різних народних святах, а також поза мурами школи.

А декламував я: „Парада в ночі“, „Монітор“, „Мушкети Лова“, „Сімнадцятий“, „Кавяр“, „Вино Тарантулів“ і багато інших.

Чи думав я тоді, що ці самі вірші декламуватиму самому авторові?!

Та роки минали... І ось я опинився у 1944 р., 16. червня, в місті Яворові, в Західній Україні, де мене службово відрядила моя Команда у Львові.

В Яворові був я тоді уперше. Про Яворів читав ще на Закарпатті з галицької преси, як про українську твердиню, а ще перед тим, пригадую собі, читав я в повісті Шкрумеляка — „Чета крилатих“.

І ось я справді у Яворові! В неділю під вечір вибрався оглянути його. Дійшов до середмістя. Біля господи Тригубенка бачу — стоїть гурток знайомих бандуристів з Капелі Китастого, а серед них якийсь незнайомий пан. Старі знайомі щиро й дружньо привітали мене, а пан Китастий представляє мені цього незнайомого: — Будь ласка, знайомтесь, це д-р Юрій Липа. Я пильно глянув на нього. Він був у ясному убранні, середнього росту, міцно збудований, з погідним обличчям, з пронизливими очима, та такими веселими, що зразу з'єднували собі прихильність.

З розмови я довідався, що бандуристи мали концерт у Яворові, а Юрій Липа запрошував їх до себе на вечерю. Тоді він звернувся й до мене, запросивши разом з усіма на вечерю. Взяв мене під руку і завів майже на край містечка, до хати, в якій жив із своєю родиною та провадив лікарську практику. Це була невелика партерова звичайна міщанська хата. Ми увійшли до просторої світлиці. В кімнату увійшла майже висока, струнка пані, середніх літ, одягнена скромно, але із смаком. Це була його дружина. На столі вмить з'явилася вечеря й напій.

Я спробував цей напій. Такого я ще зроду не пив то й кажу: — А це що за нектар? І де Ви його здобули, чи зробили?. Він засміявся: — А, це моя і нашого аптекаря таємниця, не скажу. Коли так, кажу, то я цей сладкодрательний напійок прозвув — „Ліпівкою“. Відтак ця назва й прилипла до цієї горівки.

Я увесь той час непомітно приглядався устаткуванню світлиці. Юрій Іванович помітив, як я спинив свій погляд на величезних полицях, якими одна стіна була цілком заложена, а всі полиці повні книжок, журналів і рукописів.

— Це, — показав він рукою на одну з полиць, — твори мого батька, друковані й недруковані, та все те, що про нього писано. — А це, — вказав він на іншу полицю, — мої твори, та що про мене написано.

— А тут що? — показав я на решту.

— Це, — каже він, — мої рукописи.

А їх там було сила-силенна.

— Невже ж ви, пане докторе, хочете перегнати Бальзака?
Він зі смутком відповів:

— Якби були видруковані, а то Бог зна, чи за теперішніх умовин будуть видруковані? То вже побачать світ, як буде наше Державне Видавництво.

Вечеря протяглась на милій гутірці. Його дружина увесь час товаришила нам у розмові, а була вона говорливішою, як він. Сам Ю. Липа більше слухав, як говорив. Бандуристи відійшли на нічліг, а я ще довго лишився в Липів.

Пізно вночі вертався я додому. Ю. Липа відпроводив мене аж до моєї службової квартири і запросив завтра відвідати його.

Слідуючого дня, в умовлений час, о 6. год. вечора, я був вже у них. Мене знову мило прийняли і я мусів повечеряти з ними. Я відмовлявся.

— Ого-го! То ви ще не знаєте нас і наших звичаїв, — каже його дружина. — Від сьогодні ви будете у нас постійним учасником вечері, доки вашої дружини немає і доки влаштуєтесь на новім місці! Зрозуміли?!

— Так! — відповів я по-військовому.

— Це я розумію, — сміючись, сказав Липа.

На їхнє бажання, я оповідав їм багацько про Карпатську Україну — Срібну Землю, а зокрема про визвольні змагання.

А Юрій Іванович увесь час приглядався моєму одностроєві й тризубові на шапці, а далі й каже:

— Ви мені нагадуєте своєю постаттю старшину, що на обкладинці мого „Нотатника“, або теж бачу себе у своїх юнацьких роках. Люблю я однострій, а ви, здається, також?!

Кінчаючи працю я щодня поспішав до Липів. Часом приходив раніше. Тоді ще заставав його при лікарській праці. Нераз усе подвіря було повне селян, що прибували пішки й на фірах до „чудотворного доброго дохтіра нашого“. А він нікому й ніколи не відмовляв своєї помочі. Як би не його дружина, то пацієнти були б замучили його. Та дружина о четвертій повідомляла всіх, які не дочекалися черги, що години прийняття скінчені, бо приходить секретарка і лікар перетворювався в письменника і диктував. Так диктував він до год. шостої, коли ми засідали до вечері і проводили вечір на гутірках, читанню його творів і різних дискусіях.

Оповідали мені, що як Ю. Липа ще жив у Варшаві, то не одного порятував у біді. Кажуть, що останнім ділився, як хто потребував його допомоги. Були випадки, що роздавши всі свої убрання, не міг якийсь час показатись у товаристві.

У цьому я переконався. Пригадую собі: одного пополудня я прийшов вчасніше, як звичайно, бо прийшов у ролі пацієнта. Увійшов до його скромного лікарського кабінету. Привітались. Там застав я якогось селянина. Селянин і питає:

— Пане дохтір, та скільки вам маю заплатити?

Ю. Липа зміряв дядька від стіп до голови, і його погляд спинився на мозолистих, спрацьованих, поморщених руках селянина, на його босих ногах, пиллом припорошених і порепаних та потрісканих. Болюча усмішка мигнула на його устах. Похитав головою:

— Нічого, дядьку любий, нічого.

— А то як? — здивовано спитався дядько.

— А так, ось там у куті черевики, вони якраз на вашу ногу, натягайте і ходіть здорові.

— Та бо вони ваші, а ви в чому будете ходити? — питав здивований дядько.

То бо і є, що мої, тому й даю вам. А осьде ліки. А прийдіть знову, як вам буде на час.

На прощання Липа подав старому руку, наче старому другові. Я вийшов за дядьком, бо цікавий був, що він даліше робитиме. Довкола старого зійшлись селяни-пацієнти. А він їм каже:

— Ну, бігме, ще такого дохтіра не видів, такий добрий чоловік. Та він не тільки нічого не взяв за оглядини й медицину, але ще й черевики дарував мені. Дав би йому Бог здоров'я і щастя, та хай його Матінка Божа береже від злого.

Селяни, що стояли довкола нього, відізнались:

— Е, та то ви десь здалека, що не знаєте нашого дохтора. Та він не одному поміг та й помагає. А таку легку руку має, що до якої хвороби не візьметься, то її мов рукою зняв.

— А, кажу вам, — докидає інший дядько, — як лише на вас подивиться то вам відразу стає легше, а на серці робиться так благо, що аж-аж. Та мені так голова лупала, що страх, а я прийшов до нього та й кажу: так і так, а він каже: — Та вам голова не болить! Ви вже здорові, та й не буде вас більше боліти. А притім глибоко подивився до моїх очей та й любо всміхався.

Іншим разом довелося мені бачити, як якомусь бідному дядькові Ю. Липа дав гроші на ліки. Таких випадків була багато. Це ж була війна. Селянство, обложене страшними „контингентами“, ледве дихало. Яворівщина небагата, бо земля піскувата й мало врожайна. Він це бачив і знав селянську недолю. Навколо полісах і селлах ховалася УПА, а прохарчовувало її місцеве селянство.

У кожній порі дня, чи ночі був Ю. Липа до послуг місцевому населенню. До хворих у віддалених селах цієї околиці їхав підводою. Мав і інших пацієнтів, про яких знав тільки він і той, хто по нього приїжджав. Це були бійці УПА.

Під суботу завжди приїздив до Яворова письменник д-р К. Він жив у Львові, бо працював там у лічниці, але в Яворові мав також квартиру, де жила його дружина і двоє діточок-дівчаток, років 3 і 5. Повітряні налети, а також напади польських боївків, вбивства наших визначних людей, зокрема лікарів, спонукали д-ра К. вивезти дружину до затишного Яворова, під опіку Липів.

Д-р К. і д-р Липа були друзями з фаху, музи й однодумцями.

Суботні й недільні вечори були для нас особливо радісні. Липина хата перемінчалася на малий мистецький клуб. На цих вечорах мені давали читати їх твори, а решта товариства слухала. Потім починалася дискусія.

Отож наше товариство суботніх і недільних вечорів складалося з господаря хати — Ю. Липи, його дружини, д-ра К., його дружини, моєї дружини, мене, а часом бував і місцевий аптекар і ще дехто. Тоді я залюбки деклямував поезії Ю. Липи. Найкраще виходив мені вірш „Сімнадцятий“. За деклямацію цього вірша Ю. Липа щиро стиснув мені руку і сказав:

— Коли я писав „Сімнадцятий“, мені було тоді сімнадцять років. А що ви деклямуєте залюбки цей вірш, то ось вам щось на спомин.

Він встав з-за столу, підійшов до однієї з полиць з книжками,

взяв альбом і вибрав фотознімок, написав дедикацію і подав мені, зазначаючи: — Не дуже я люблю роздавати особисті світлини, але вам її дам.

На світлині я побачив юнака в однострою. Голова відкрита, з розвіяним волоссям, високе чоло, шнурковані брови, рівний ніс, трохи затиснені уста і певний себе погляд.

Фронт зближався. Московські „полчища“ зайняли Волинь і перейшли границі Галичини. Пригадую собі, що ні д-р К., ні Ю. Липа тим зовсім не журилися, навпаки, леліяли якусь надію, на щось, що може принести для нас зміну. Д-р К. твердив, що німці відступлять з-під Львова, а большевики не займуть його. Львів опиниться без усякої влади і війська. Поляки будуть намагатися за всяку ціну захопити владу в свої руки, а українці в свої. Це буде тривати 48 годин. Нам конечно треба буде витримати цей стан облоги, 48 рishальних годин, доки наша провінція не наспіє з виручкою.

— Я нікуди не тікаю, — казав д-р К. — Лишаюся у Львові!

Що він вірив у цю облогу, то я сам переконався, коли відвідав його у Львові. Його квартира виглядала на якусь твердиню. Двері, вікна і балкон на поверсі — забарикадовані. До мене він звернувся з проханням: — Дайте мені кілька гранат, набоїв до револьвера й кріса. — Бачите, я нічого й нікого не боюся. Від налетів не ховаюся, польські боївки вже кілька разів пробували сюди дістатися, але не дістались, а майбутнього ще менше боюся.

Д-р Ю. Липа також не думав рушатися з місця. Своїм спокоєм він впливав на тих, які з страхом запитували в нього, що і як дальше діяти? З яворівчан не багато покинуло рідне місто, — „бо і як же подаватися Бог зна куди, коли наш доктор лишається з нами“.

Я переконував, що це неминуча смерть, бо большевики зразу його замучать.

— Вам москалі не забудуть „Розподілу Росії“ і всієї вашої творчости, — казав я.

— А чого ж би я мав сам лізти їм в руки! А ліса нема в нас, як би щось трапилось?! — відповідав він.

— Та у вас же сім'я. І оці рукописи й книжки. Лікарське знаряддя! — переконував я.

— І про це я подумав. Як би що до чого, то я родину пошлю до Балигороду, до рідні. А мої лікарські причандали і тут здадуться і то дуже, бо лікарів не буде. Хтось мусить тут лишитися з народом!

За увесь той час я ніколи не чув у Липів про стигматиків та їхнє віщування, що большевики не займуть Львова, а спиняться біля Яворова. Вже на еміграції стрінувся я з одним нашим письменником д-ром Е. Він дозволив собі називати Ю. Липу божевільним, мовляв, він вірив стигматикам.

Одного дня я приніс з собою до Липів рукопис сценічного образу д-ра К. з „Листопадового зриву“, щоб показати його Ю. Липі, ну й авторові, який навіть не знав у кого рукопис знаходиться. Ми домовилися з д-ром Липою, що приготуємо д-рові К. милу несподіванку, получену з невинним жартом.

Найближчої суботи зійшовся наш гурток, як звичайно. Прочитали дещо, обговорили різні справи, нарешті Юрій Іванович каже:

— Ну, а тепер почуємо власний твір нашого поручника, який він нам зараз зачитає.

Я взяв рукопис і почав читати, а Ю. Липа тільки підсміхається до мене та й поглядає на д-ра К. Як тільки я прочитав наголовок: „У вирішну мить“, то д-р К. прижмурих очі, потер чоло, і видно було, що щось нагадує собі. Далі все сильніше потирив чоло та здивовано дивився на нас... Не встиг я докінчити, як д-р К. не витерпів:

— Як цей твір у вас знайшовся? Де ви його дістали?

— Де? Написав, — кажу.

— Ви? Мій твір?

— Чому ваш? Чому не мій? На доказ, що це мій твір, ось вам рукопис, а ви маєте свій. — І вже сміюся. А потім кажу:

— Може й цей ваш рукопис?

Д-р К. глянув на рукопис: — Таж це моє письмо! По кільканадцяти роках знайшовся рукопис!..

Я віддав власникові-авторові віднайдену згубу та мусів розповісти яким способом одержав рукопис.

Було це, коли я працював у пропагандивному театрі під керівництвом режисера й балетмайстра Дема-Довгопільського. Цей твір ми ставили на сцені. Я зберігав усі тексти нашого мандрівного театру. Коли я покидав театр, рукопис замішався поміж моїх речей. Позавчора знайшов його.

Одного разу почав я оповідати д-рові Ю. Липі про міжусобиці, що відбувалися в рядах ОУН. Про ці речі я так зворушливо й болюче оповідав, що д-р Липа глибоко замислився, а потім раптом весело підніс голову і сказав:

— Я вас вповні розумію. Не журіться, це справи скороминаючі в порівнянні з вічним життям нашої нації. Не нам судити, хто з них правий, а хто лівий і не час на це. Наше діло: працювати й робити те, що корисне Україні.

Знову нав'язалась розмова і я якось запитав:

— А Ви самі на кого орієнтуєтесь?

Він усміхнувся і лагідно відповів:

— Ясніше кажучи, вам цікаво знати, який мій світогляд, так?

— Не зовсім, Юрію Івановичу, бо за цей короткий час я прийшов до переконання і пізнав у Вашій особі тільки всеукраїнця.

— Так, я в першу чергу тільки українець, я той, ким був мій батько. Чули й напевно знаєте „Тарасівців“, от я і є Тарасівець, Шевченко мій ідеолог, а Кобзар моя ідеологія. Я був, є і буду людиною чину і сьогодні я йду з тими, що діють і з ними залишусь.

В пізніших розмовах він час-до-часу натякав про УПА і від зайвих слухачів приховував свої симпатії для неї.

Фронт зближався. Бої велись уже в Галичині. Львів щовечора бомбили большевики. Нестпокій почав закрадатись і до затишного Яворова. В тихі ночі доносився сюди далекий гук важких гармат. Літаки почали кружляти понад містом і освічувати його. Загравали ясніло небо від запалених бомбами містечок. Палала Судова Вишня, дрижало повітря від розриву бомб в сусідніх селах невеличкі загони УПА, які там відбували вишкіл і поповнення.

Ядром УПА на Яворівщині була українська поліція, що з ці-

лого повіту смикнула до лісу. УПА помагала нашому населенню обороняти своє майно від німців, польської партизанки та советських диверсантів, яких скидали щоночі в німецькому запіллі советські літаки на пасовищі біля села Великі Очі.

Наближення фронту і партизанка зовсім не тривожили Липів і доктор щодня приймав пацієнтів та диктував секретарці свої твори... Так само щосуботи приїздив д-р К. і перебував з нами й неділю, а в понеділок раненько вертався до Львова...

Д-р Липа любив ходити над річку й, роздягнувшись, відпочивати.

— Ех, як чудово отак роздумувати й вглиблюватись у таємниці життя. Які чудові думки — говорив він...

Одного пополудня я зайшов до Юрія Івановича, а що мені сильно боліла голова, я попросив аспірини.

Юрій Іванович каже до мене жартома:

— В моєму товаристві не сміє бути хворих, похнюплених і нервових. Друже Остапе, чи конечно потрібно вам аспірини, щоб втихомирити біль голови? Для своїх пацієнтів я цього не вживаю. Та заки приступимо до лікування, поставимо вам кілька запитань:

— Часто болить вам голова?

— Так, Юрію Івановичу, це не звичайний біль, але так наче якийсь тягар лежить на чашці.

— А ви не здогадуєтесь від чого та з якої причини починається біль?

— Гм, здогадів у мене багацько, а причин ще більше. Перша, можлива причина, це з 1939 р. Підчас перевороту на Карпатській Україні попався чехам в руки і ці рушницями сильно побили мою голову. Можливо теж, що це від ношення шолому або й перестуди. Два рази був засипаний від вибуху стрільна. Далі фронтові переживання, сильні душевні переживання і т. п.

Під час мого оповідання Липа зближився до мене й уважно дивився мені в очі. Відтак весело відізвався:

— Чи вам ще болить голова?

— Ні, — кажу.

— І не буде вже більше боліти.

Справді, кілька років після цього я не відчував болю голови.

Іншим разом я прийшов до нього дуже неспокійний. Десь недалеко бомбили, а я по кожнім вибуху здригався.

— Любий друже, — звернувся до мене Ю. Липа, — я зауважив, що ви стаєте щораз нервовіший. Чим це пояснити?

— Це минуле вертається, власне вже вернулось. Ще при лікуванні болю голови я згадав Вам, що кілька років тому вибухом гарматного стрільна мене присипало землею. Я дістав досить сильне нервеве потрясіння. Після цього я знов пережив подібний випадок. Але з моїми нервами все було впорядку. А потім з-під двох розстрілів смикнув смерті з-під самого носа. Чотири рази був ранений. І нічого. А оце недавно, в березні цього року (1944) на пограниччі Волині й Галичини ледве вирвався красноармійцем з рук. Утікав 4 години, голий, босий, як мати на світ привела! Ще були сніги, морози, кілька разів перепливав річку Стир, поки врятувався. А у Львові тоді щоночі переживав сильні советські налети. Бомба вдарила в сусідню каменицю, коли я заснув. Відтак перебув ще інше бомбардування, що тривало від 9-ої веч. до 6-ої ранку.

Наслідки колишнього потрясання повернулися. В такому стані я не міг виконувати служби і звернувся до команди з проханням відпустки... Але я її належно не використав, бо мене покликали знову до служби, ніби в спокійне місце, до Яворова.

Я замовк, а Ю. Липа взяв мене за рамена й кілька хвилин дивився мені в обличчя, в очі. Його вигляд був спокійний, трохи усміхнений. Потім він засміявся привітно до мене:

— Тепер уже все в порядку з вами. Ви вже почуваетесь добре й уже веселі. Забудьте про минуле, будьте веселі й спокійні. Бачите, ви вже смієтесь. Мої друзі мусять бути веселі й щасливі в мене.

Хоч вибухи зближалися, я на них уже не реагував. Цим разом Ю. Липа вилікував мене, здається, назавжди...

Не диво, що селяни говорили про нього, що як подивиться, то якби камінь з серця зняв, а дивиться глибоко, аж на душі благо робиться.

Ю. Липа завжди старався лікувати природними ліками. Зрештою написав окрему книжку: „Ліки під ногами“. Його щире розуміння хворого, співчуття й добряче серце сильно причинялись до видужання.

Був початок липня 1944 р. Фронт невблаганно зближався. Німці „пляново“ відступали. Моя команда переслала мені тайний наказ напрямку маршу на всякий випадок. Д-рові Липі я сказав, що наші дні в Яворові вже почислені, просив його не залишатись та бути готовим до виїзду...

— Любий друже, — відповідає мені безжурно, — я вже вирішив. Лишаюсь. Не бійтесь за мене. Будьте спокійні.

Те саме я почув і від д-ра К., хоч його дружина не дуже виявляла охоту залишатись на місці.

В неділю, 14. липня, під час обіду, одержав я зі Львова від моєї команди змінений плян маршу — з напрямком на Рудки-Самбір-Турка, бо попередній, на Городок відпав з уваги на безпосередню близькість фронту.

В понеділок, 15. липня, я ще мав телефонічно зв'язатись з моєю командою по останні накази. Того ж самого дня моя дружина поїхала раннім потягом до Львова, але вже не вернулася, бо вечірній поїзд вже не прибув.

Наступного дня я знову спробував зв'язатися зі Львовом, з моєю командою, але це мені не вдалося!

Я побіг до Юрія Івановича сказати йому, що зв'язок зі Львовом перерваний:

— Пане докторе, я далше не лишаюся, як до позавтра... Прошу вас, їдьте з нами!..

— Не бійтесь. Все в порядку. Не спішіть, — жартуючи відповів мені д-р Липа.

Цього вечора хотілося мені багато говорити з Юрієм Івановичем. Я передчував, що ми вже ніколи не побачимось. Невеселий вертався я від Липів. Цілу ніч не спав.

Ранок 19. липня 1944 р. застав мене вже на ногах. Я запорядив негайне пакування й палення актів.

О 10-тій год. я знову спробував зв'язатися зі Львовом, але раптом почув, що в телефоні відзивається хтось по-московськи. Я відразу зорієнтувався, що якась большевицька партизанська банда перервала сполучення, або... може, ми відрізані регулярними військами, цебто нас уже окружили... Видаю наказ паку-

ватися негайно на підводи. О 12-ій год. виїзд. Виїжджати без галасу, щоб не робити паніки серед населення і не звернути увагу німців, невеличкої залоги містечка, та німецької жандармерії, бо ті були б нас не випустили.

Ще дав наказ повідомити деяких осіб, яким не можна було залишатися.

О 12-тій год. ми були вже на возах і в повній зброї. Непомітно прослизнулись повз місцеву Ортскоманду. До нас прилучувались з бічних вуличок решта підвод — наших і цивільних.

Сідаю на ровер і лечу до Липів. Але там усе на своєму місці, вони й не думали пакуватись... Ю. Липа лише посміхнувся:

— Сійте так, хай подивлюсь на вас. Ну й козак з вас!

Я стояв перед ним у походнім однострою, озброєний в автомат через плече, при боці револьвер, а за поясом дві ручні гранати...

Я приглядався їм усім, щоб зберегти назавжди образи дорогих облич... Пані подала мені клуночок... Д-р Липа подав мені чималу пляшку „Липівки“.

— І оце візьміть, хай не придається, але мати при собі не зашкодить. У цім пуделочку маєте ліки першої помочі і пєрєв'язку!

Я щиро подякував. Липа завважив, як мені важко було прощатись. Наші погляди зустрілись і враз впали ми один-одному в обійми і розцілювались...

Маленьку Липівну я підняв на руки й теж обцілював, а вона взяла квітку, закосичила мою шапку й не хотіла пустити мене з хати.

— Ще хвилиночку, — здержав мене Юрій Іванович. — Опинившись у скрутнім положенню — думайте на мене. Я відчую вас з будь-якої віддалі і буду завжди з вами... Пам'ятайте!..

Було вже по полудні, Яворів був за нами. Зник за лісом...

По трьох тижнях ми добились до Балигороду, а далі ми подались до Криниці...

В цім поході пережив я чимало прикрих хвилин, та коли бувало мені найважче, я думками лучився з Юрієм Липою і відчував, що я не сам, що він зі мною. З найважчих ситуацій я виходив ціло, а на душі мені було легко...

Війна скінчилась. Я опинився на чужині, в Інсбруці. Між знайомими зустрів упівця з Яворівщини, що в 1946 р. прибув з Яворова. Перше моє питання було, що сталося з д-ром Липою? Відповідь була:

— Згинув на стійці, як лікар УПА, виконуючи обов'язки. Як прийшли большевики, його зразу не чіпали, але уважно за ним слідкували. Аж захопили в лісі при раненім воявові УПА. Вбили на місці, жажливо, прикладами крісів поломили руки й ноги, а потім розторожили голову. Такий був кінець цієї особливої людини...“

Пітсбург, 27. X. 1951.

Микола Г. Куліш

(З нагоди I. видання „Народнього Малахія“)*

Заслуги і значення М. Куліша для нашої літератури і драматичного мистецтва взагалі ми ще в повній мірі не усвідомили. І це, може, навіть, не наша вина. Надто жорстокі й нелюдські часи пережили і переживаємо. Надто катастрофальні й кінцево-світні злами проходили і проходимо. В ці важкі й непевні для нас часи ми, ніби, не маємо змоги зосередитися, продумати, занотувати все, що залишилося в нашій пам'яті про творчість і діла цього славного сина українського народу.

Про творчість Миколи Куліша вже більше ніж час написати спеціальну наукову монографію. Але на превеликий жаль досі ми не маємо не тільки солідної монографії про творчість М. Куліша, ми не маємо навіть солідної і вичерпної статті про нього. Є чимало цікавих фрагментів, зауважень про ту чи іншу п'єсу чи образ, але цілоти — нам бракує. А він, один з наймаркантніших, найтиповіших виразників бурхливих, шукаючих, неспокійних і візійних 20. років, найбільше на це заслуговує. Якщо ми хочемо збагнути глибинно покоління 20. років, якщо ми хочемо знати його вірую, його внутрішню трагедію дизгармонійності, його звияжні шукання нових шляхів, нової людини і, нарешті, його започаткування в теорії і практиці нової доби модерного пореволюційного українського мистецтва, доби, яка ще й дотепер не завершена, — то ми мусимо якнайглибше вивчити творчість і образи М. Куліша. Саме в них ми знайдемо таємниці і розгадки цих „м'ятежних“ років, що їх вірним, активним творцем і сином був М. Куліш.

Поки буде написана така всебічна праця про творчість М. Куліша, ми собі ставимо покищо скромне завдання: дати більш-менш повну довідку про його життя і творчість.

* * *

Народився Микола Куліш 6. грудня 1892 року в селі Чаплиній на Херсонщині в бідній селянській родині. Початкову освіту здобув у школі того ж села (1901—1905). Пізніше, в містечку Олешки закінчив двокласову міську школу (1905—1909). Там же закінчив, спеціально для таких бідаків засновану, т. зв. чотирокласову громадську гімназію (1909—1913). Але це не вгамовувало жади знання у молодого селянського хлопця. Він воліє мати знання за повний курс нормальної гімназії. Ще в громадській гімназії буди, він готується наполегливо до екстерного іспиту за повний курс гімназії. Перед вибухом першої світової війни 1914 року він цей іспит блискуче складає. Продовжувати науку далі вже не мав змоги, бо був покликаний до війська.

В середній ранзі офіцера російської армії перебуває 1915 по 1917 рік на фронтах: віленському, волинському та в Галичині. З вибухом революції, під кінець 1917 року, повертається до рідного міста Олешки, де провадить активну і провідну діяльність в культурному, громадському і політичному житті району. Під час окупації України денікінською армією іде в підпілля, нав'я-

* М. Куліш: „Народній Малахій“, В-во „Київ“, Філядельфія, 1952.

зує контакт з повстанською сіткою боротьбістів, очолює повстанський полк, який під його командою в запіллі ворога вкриває себе славою героїської боротьби. Після розгрому Денікіна перед Кулішем, героїчним полковником повстанської армії, відкривається велика можливість політичної або військової кар'єри. Але це його не приваблює. Він складає свої полковницькі регалії, як непотріб, і повертається знову в рідні Олешки на скромну культурно-освітню працю. 1922 року переїжджає до Одеси, де керує відділом народньої освіти. 1925 року переїжджає до Харкова, де спочатку працює в Наркомосі, а трохи згодом — в редакції місчаника „Червоний Шлях“.

Початок його літературної діяльності припадає на 1917 рік, квітень місяць, коли у фронтовій вояцькій газеті були видруковані його перші вірші. Але справжнім початком його творчості є, очевидно, роки 1922—1923, коли він викінчував свою першу, пізніше таку популярну, драматичну річ — „97“. В ті ж роки на-нав'язує він вже тісний контакт з Харківським колом посьменників „Гарт“ і стає його членом. Від того часу доля назавжди пов'язує його з В. Блакитним, М. Хвильовим, О. Досвітнім та інш. З початком знаменитої літературної дискусії (від квітня 1925 р.), він стає по боці М. Хвильового. З часу організації „ВАПЛІТЕ“ (кінець 1925 р.) він членом президії, а трохи згодом і президентом її. 1928—1929 років „Березіль“ виставляє дві його знамениті комедії „Мина Мазайло“ і „Народній Малахій“, які збуджують велику театральну і політичну дискусію. Далі він стає головою УТОДІК (Українське Товариство Драматургів і Композиторів), членом редколегії „Літературного Ярмарку“ (1929), членом президії ПРОЛІТФРОНТУ (1930), членом редколегії Української Радянської Енциклопедії і т. д.

Під натиском і не офіційним, але категоричним, наказом ЦК Компартії 19. січня 1931 року ПРОЛІТФРОНТ — остання організація, що під проводом М. Хвильового і М. Куліша боролася за свободу письменницької творчості і мала ширші, але не зреалізовані пляни, — припинила своє існування. Список членів, присутніх на цих ліквідаційних зборах, було інкорпоре передано до ВУСПГу (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників), — єдиної вже тоді урядової, офіційної і толерованої ще централістами з Москви, української письменницької організації. М. Куліша на цій офіційній листі не було. (Він не був присутній на ліквідаційних зборах ПРОЛІТФРОНТУ). Чи було його пізніше втягнено індивідуальним шляхом у ВУСПП, — це нам не відомо.

В усякому разі від 1931 року починаючи, хмари над головою українських письменників взагалі, а над М. Кулішем зокрема, все згущаються і згущаються. Поступове, але певне усталення диктатури Сталіна і повного всезнищувального централізму Москви відбивається омертвляючи на українських письменниках і українському літературному процесі.

Але саме в цей 1931 рік, в час присмерків і уніфікації української літератури, попри всі перешкоди, добра богиня Мельпомена ще раз навідалася до Куліша й осяяла його, вже на цей раз востаннє, славою, успіхом і надією. Восени 1931 року Московський Камерний Театр за режисурою А. Таїрова відкрив свій театральний сезон постановою нової п'єси М. Куліша „Патетичної сонати“. Ця п'єса, що її написав М. Куліш 1930 року, понад рік лежала в Реперткомі НКО України (Репертуарному комітеті Народ-

ного Комісаріату Освіти України) і не могла дочекатися дозволу на виставу в „Березолі“. А. Таїров, якому М. Куліш передав був п'єсу для ознайомлення в перекладі Зінкевича, негайно здобув дозвіл від московського Реперткому і розпочав нею свій новий театральний сезон. П'єса мала незвичайний успіх. Після прем'єри квитки розкупили на кілька тижнів наперед. Ім'я українського автора почало вимовлятися з пошаною. Відомий російський драматург Всеволод Вішневський і визначні публіцисти „Правди“ відзначили появу п'єси М. Куліша в суперлятивах. На першій все-союзній нараді драматургів М. Куліша обирають головою, і його голос стає авторитетно-рішальним для всіх. Несподівано перед ним відкриваються ніби великі перспективи.

Але то були лише останні сполохи, які чарівним блиском осяяли важку, але славу путь нашого драматурга. В час найбільшого успіху „Патетичної сонати“, після найвиразніших суперлятивів „Правди“, після зроджених надій і нових великих творчих плянів, — в тій же „Правді“ появляється стаття за підступним і провокативним підписом „Українець“, яка велику трагедійну героїку „Патетичної сонати“ називає фашизмом, націоналізмом, становище „Правди“ — помилкою, а Камерний Театр — безпринципним. Висновок категоричний: — заборонити.

З цим присудом нового несподіваного судді вже навіть ніхто не сперечався. (Очевидно, це була особа, що говорила устами „самого хазяїна“). „Правда“ поспішила заявити, що вона цілком погоджується з присудом останнього „критика“, а попередні статті і рецензії вважає за свою помилку. П'єса, що тріумфально пройшла чужою мовою на сцені Камерного Театру два чи три місяці — була заборонена. Автор, що ще вчора цілком заслужено був серед перших талантів драматургів СРСР, знову стає таврованим і небезпечним. Його творчі можливості заходять знову в сліпий кут. Остання п'єса, що побачила українську сцену „Березоля“ 1933 року, була „Маклена Граса“. Але й її після кількох вистав заборонили.

Після того життя великого драматурга йде до свого трагічного кінця. Наприкінці 1933 кривавого постишевського року його виключають з партії, не дають жадної можливості писати й друкувати, а десь на початку 1935 року арештовують, обвинувачують у приналежності до проводу „Всеукраїнського Боротьбісько-Терористичного Центру“, засуджують на 10 років і, за не зовсім певними вістками, заповують в Соловецький концен-трак, де після 1937 року всяка вістка про нього зникає.

* * *

Який же творчий доробок М. Куліша?

Повний список творів і хронологію їх, нащастя залишив нам С. Гординський у своїй вступній статті до „Патетичної сонати“, що її видало „Українське Видавництво“ у Львові 1943 року. Незаперечна цінність цих відомостей полягає в тому, що С. Гординський опублікував їх на підставі тоді ще реально існуючого архіву драматурга, де зберігались всі рукописи (пізніше, здається, безнадійно втрачені) п'єс М. Куліша.

Отже М. Куліш за своє порівняно коротке життя написав такі п'єси: „97“ драма — 1924 р.; „Комуна в степах“, драма — 1925 р.; „Зона“, драма — 1926 р.; „Хулій Хурина“, інтермедія (комедійка) — 1926 р.; „Отак загинув Гуска“, комедія — 1927 р.; „Народній Малахій“, комедія (при публікації в „Літературному Ярмар-

ку“ ч. 9. 1929 р. автор визначив — „трагедійне“) — 1928 р.; „Мина Мазайло“, комедія — 1929 р.; „Закут“, комедія — 1929 р.; „Патетична соната“, драма — 1930 р.; „Поворот Марка“, драма — 1930 р.; „Маклена Граса“, драма — 1932 р.; „Вічний бунт“, драма — 1934 р.

Якщо не брати до уваги багатьох його блискучих статтів, промов тощо, які друкувалися в щоденниках і місячниках того часу, то це буде й усе з мистецького доробку М. Куліша за коротких 10 років його літературної діяльності.

Всю творчість М. Куліша можна поділити на три виразні періоди:

Перший період — побутово-психологічної драми. Він обіймає 1923 по 1925 рік включно. Сюди належать: „97“, „Комуна в степах“, „Зона“. Це початковий, пробний період. Письменник ще не натрапив на свою власну оригінальну стежку. Він ще деінде в полоні старої побутово-психологічної драми („97“). Він ще безсилий вільно і легко поводитися з фактами життя. Він інколи залежний від політичної функції мистецтва („Зона“).

Але, водночас, вже в цих перших драмах, глядач відчув зовсім оригінального і талановитого автора. Нова доба, нові люди, з їх новим розумінням життя, нові трагедійні конфлікти і новий патос, нова мова героїв (навіть в їх лексичі і семантиці — згадати хоча б знамените: „Трах-тарарах і резолюція написана“) — все це було тією новою, особливою рисою, яка відрізняла різко ці п'єси від старої дореволюційної сантиментальної побутової драми і полонила нового глядача пореволюційної доби. Тому не дивно, що така п'єса, як „97“, в основі якої лежала тема голоду, що його пережило українське селянство півдня України 1921 року, стала найбільш хвилюючою, найпопулярнішою і найулюбленішою п'єсою того часу. Ця п'єса поклала край зливі різного роду безсюзетної агітки. Вона їх просто вбила. Глядач, побачивши „97“, не хотів більше дивитися на агітаційну халтуру. З цього погляду „97“ і весь цей перший період творчости М. Куліша — історичний. Він прокладає виразну межу, від якої починається справжнє пореволюційне драматичне мистецтво.

* * *

Десь від 1925 року починаючи, коли в суспільному житті настали виразні зміни, коли народжується і поступово скріплюється нова панівна верства партійних бюрократів — нелюдських, жорстоких і безідейних галапасів — які були чужі і господарському, і культурному, і національному життю українського народу, коли, з другого боку, українські органічно-національні сили в усіх галузях життя республіки розгортають надзвичайну творчу акцію і коли їй відкрито і заховано починають протиставляти ворожі централістичні й русифікаційні сили Москви — одним словом, коли в цьому складному політично-суспільному плетиві розгортається з великою силою українське культурне відродження 20. років, — ми відзначаємо помітний зріст М. Куліша-драматурга і усталення нового жанрово-психологічного і мистецького гатунку в його творчості.

Це буде **другий період трагікомедійного дійства** М. Куліша. Він становить собою чотири роки: 1926 до 1930. До цього оригінального періоду належать: „Хулій Хурина“, „Отак загинув Гуска“, „Народній Малахій“, „Мина Мазайло“, „Закут“. Ці п'єси наскрізь і органічно пов'язані з добою великої реформи україн-

ського театру, що його запроваджував „Березіль“ за мистецьким керівництвом Л. Курбаса. Без наявності нової, жанрово і стилево, української п'єси дуже важко було б говорити про реформу українського театру. З другого боку, дуже важко було б говорити про таку реформу без „Березоля“ і Л. Курбаса. Творчість М. Куліша і „Березіль“ у добу українських 20. років є неподільні й єдині. Якби не було „Березоля“ та геніального інтерпретатора п'єс М. Куліша — Курбаса, то навряд чи дивні й глибоко-складні образи М. Куліша могли б дійти до широкого глядача і зіграти ту роль, яку вони безумовно зіграли. Це добре зрозуміли вороги українського державно-культурного відродження. Як тільки їм вдалося відчутися певними переможцями, тоді вони нічого іншого їй не хотіли придумати, як Куліша і Курбаса покласти „д' одної ями“. І це велика історична, кров'ю полита, символіка.

Комедійний жанр, що становить другий період творчості М. Куліша, був безумовно новим словом не тільки в українському, але й у світовому мистецтві. Це власне усвідомлював у якійсь мірі і сам Куліш. В пролозі до першого свого комедійного жарту „Хулій Хурина“, що його виголошує, нібито, директор театру, М. Куліш писав: „... наш письменник, як не крутив, як не бився укласти матеріяли з нашого побуту за певними правилами драматургії грецької, шекспіровської, мольєровської — нічого не вийшло. Чи то письменникова вдача вже не така, чи наше життя таке, що не визнає встановлених форм класичної драматургії і ніяк його туди не убагаєш — а (таки) не вийшло“. Отже сам М. Куліш засвідчив, що ані технікою, ані ідеєю, ані фактурою образів він уже не може вкlastися в старі, традиційні форми драматургії. Він мусить прокладати зовсім нову дорогу. І він її таки прокладав. У цьому таємниці того трагічного конфлікту, в якому постійно перебував М. Куліш, не тільки щодо ворогів української культури, але й щодо деяких прошарків сучасного йому, з консервативними і свято-традиційними мистецькими смаками, українського суспільства. Це є дуже важливий момент у творчості М. Куліша. Ми тільки досі не спромоглися на солідне теоретичне осмислення цього факту.

Проблема „Народнього Малахія“ — сучасна трагедійна конфліктність ідеї оновлення, реформи, регенерації людини в її багатогранній формі життя на землі, удар із безкомпромісовим традиційним консерватизмом у людській душі і психіці — є світова проблема. Всіх народів і всіх рас. Європейська література щойно після другої світової війни (отже, порівняно до української, з запізненням на добрих 20 років!), в творах Жана Жіроду („Божевільний із Шайо“), Жана Ануї („Антигона“), Жан-Поль Сартра тощо, поставила її на порядок дня. Але, як свідчать критики, що спеціально робили зіставлення образів-ідей українського автора з вищезгаданими французькими авторами, постава проблеми у М. Куліша, всупереч безнадійності й песимізму французів, вирізняється глибоким активізмом і оптимізмом. Ця особливість трактування ідей у українського автора є органічний паросток того літературного підсоння, в якому жив, творив і діяв М. Куліш.

Типи комедій М. Куліша, часом надмірно і гротесково шаржовані, в більшості сконцентровані, підтягнені до абстрагованих формул-ідей. Таких типів, образів, ситуацій і конфліктів у реальному і конкретному житті могло й не бути. Але для М. Куліша

важать не реальні відповідники в тому чи іншому часі, серед тієї чи іншої суспільної верстви (адже ж він не побутописець, а його засадничий антипод), а історична правда доби. Саме в цьому аспекті ми можемо шукати і завжди знайдемо відповідники до образів, ситуацій і конфліктів М. Куліша. В цьому сенсі й саме тому його образи, драматургічні конфлікти й ідеї є історично найреальнішими, найправдивішими і суспільно найдієвішими. В цьому непроминальна сила творів М. Куліша. Звідси, власне, функційна суспільна сила образів темних, безправних закутків республіки, де безконтрольно панують дикі й жорстокі бюрократи, „люди з центру“ („Хулій Хурина“), образ реформатора, або — правдивіше — ідеї реформи української, припалої порохом різних віковичних нашарувань, людини („Народній Малахій“), проблеми трагедії української людини в перерізі її історичного поневоленого буття, образи здичавілого віковою русифікацією міщуха, становлення України, як органічно-національної і державно-творчої цілості („Мина Мазайло“) і т. д.

На хибній дорозі стоять і ті режисери, і ті критики, які хочуть конче в комедіях М. Куліша знайти позитивних героїв, до яких автор прив'язує свої ідеї і свої сподівання. Глядач і читач, вихований на традиційних комедійних жанрах, не мислить собі п'єси без носія добродійства, носія моралі, ідеї. В більшості таких героїв — носіїв чистосортних ідей, добродійства і моралі — ми в М. Куліша не знайдемо. Справді, чи можуть бути такими героями, носіями генеральної лінії українського національно-державного відродження Малахій Стаканчик, Мина Мазайло, Хома Божий, щирий у своєму староукраїнському козако-фільському маняцтві Дядько Тарас, чи залюблений в Грінченківський словник Мокій? Звичайно, що ні. Це лише абстракти, символи смішного, недоречного і недосконалого людини взагалі і людини доби пореволюційного українського відродження зокрема. Але сила Кулішевої драми чи комедії в тому, що ці символи смішного, недоречного і недосконалого в людині показані в таких історично реальних, ідейно конкретних ситуаціях і конфліктах і на таких основних шляхах історії нашого народу, що вони не можуть не хвилювати, не збуджувати і не викликати до активності глядача.

М. Куліша ми можемо правдиво пізнати не в тому, чи іншому окремому типові його комедій, а в цілому комплексі образів, ситуацій, конфліктів, у цілій гамі фарб і психологічних нюансів його багатющого типажу. Тільки така цілість дає змогу збагнути ідейну суть кожного задуму М. Куліша і побачити шлях, що веде до народження нової „реформованої“ людини, якій належить змінити і перебудувати той дивний і несправедливий український світ.

* * *

Третій і останній період творчості М. Куліша — **період трагедійної драми**. „Патетична соната“, „Поворот Марка“, „Маклена Граса“, „Вічний бунт“ — драми цього періоду. Час тривання його — 1930—1934 р. р. „Поворот Марка“ і „Вічний бунт“ дозволу на виставу так і не мали. Нам важко тому судити, яке сценічне враження вони могли робити. „Поворот Марка“ автор цих рядків слухав в особистому читанні самого М. Куліша. В його читанні п'єса справляла незвичайне враження. „Патетична соната“ і „Маклена Граса“, хоч на короткий час, але мали щастя бачити сцену.

„Патетична соната“ на українській сцені так і не була виставлена. Дозволу не дочекалася. Але в російському, досить доброму перекладі Зінкевича і в театральній поставі А. Таїрова п'єса йшла в Камерному Театрі в Москві.

Як свідчить тогочасна московська преса, успіх „Патетичної сонати“ був колосальний. Москвичі вперше в історії побачили в п'єсі українського автора не солодкуву і сентиментальну „Наталку Полтавку“, чи традиційну Марусю з „Ой, не ходи Грицю“, а величну, гідну себе, героїчну і вольову доньку гнобленої і зневаженої нації. Складний комплекс трагедійних конфліктів різних суспільних і національних тенденцій в революцію 1917—1920 років) єдиноне ділимці — ген. Пероцький, старе, політично аморфне культурницьке українство — Ступай-Ступаненко, комуністи — Лука, Оврам, молоде покоління українства, що активно їй відважно шукає нових шляхів державно-національного відродження України — Марина), на тлі музики хвилюючої Ботговенської „Патетичної сонати“ пройшов перед глядачами в глибоких, приголомшуючих почуття образах. Нездолання і звитязна ідея українського національного самоутвердження в світі героїчним хоралом прозвучала зі сцени Камерного Театру. І що головне: не було тут нічого від традиційних українських аксесуарів: ані вишневих садків, ані вишиваних сорочок, ані білих хат. Була оригінальна чотириплощинна сцена, було конструктивне оформлення в стилі німецьких експресіоністів чи французьких сюрреалістів. Але не були вони в жадній мірі їх сліпим наслідуванням. Були оригінальні люди з якимсь душевним потрясанням, але все це перепліталось у них з такими реальними, такими близькими, такими інтимними почуттями і болями сучасної людини, що глядач не в силі був бути байдужим, або спокійним. Захоплення, подив, любов і ненависть, хвилювання і неспокій принесла з собою „Патетична соната“.

Це було якраз те, що визначало новий, українським мистецтвом 20. років створений стиль **активного романтизму**, або, як ще його визначали — **романтики вітаїзму**.

„Маклена Граса“, остання на сцені виставлювана п'єса М. Куліша, була водночас і останньою прем'єрою славного „Березоля“. „Маклена Граса“ — п'єса не на українську тему. Сюжет її виник із вичитаної автором у якомусь іноземному часописі хронікальної замітки про збанкрутованого капіталіста, якого поліція піймала на тому, що він підшукував собі таку особу, яка за дрібну винагороду погодилася б його убити. Таке вбивство, мовляв, згідно з існуючим законодавством, забезпечило б родину убитого високою страховою рентаю. А це якраз було єдине бажання збанкрутованого в умовах економічної кризи. М. Куліш конкретизував своїх героїв і вибрав терен дії — Польщу. Ця дрібна і, можливо, навіть анекдотична хронікальна замітка перетворилася в сюжетну, незвичайної напруги, гостроти і конфліктності людську трагедію. Як ми знаємо, автор є один із творців активного романтизму. Він добре знав одну з засад вітаїстичних романтиків. Нічого в житті не буває в чистому вигляді, тобто в формі кантівських антиномій. Тому в п'єсі незвичайно тонко проведена саме ця складність і багатогранність переживань людського образу. Трагізм одного з головних персонажів маклера Зброжека, людини асуспільної своїм наставленням, час від часу потрапляє, скажу так, в **світляні ями** сарказму, сміху,

комедійности. Завдяки блискучій інтерпретації цього образу Йосипом Гірняком, „Маклена Граса“ у своїй поставі мала два виразні пляни: трагедійний (Маклена) і трагікомедійний (Зброжек). У цьому була велика мистецька правда і водночас завершена засада активноромантичного стилю.

* * *

Чи не різний Куліш у цих трьох нами накреслених етапах? Чи не панує тут якийсь штучний розрив стилю й ідеї нашого драматурга?

Справді, чи є щось спільне між побутово-психологічною, з нашаруванням пропагандивно-злободенної агітки, драмою першого періоду, з оригінальним аклясичним інтермедійним переходом до чистої комедії з легким трагедійним серпанком — другого, з патосом трагедійної героїки „Патетичної сонати“ — третього періоду?

Теоретик і основоположник активного романтизму Микола Хвильовий писав колись:

„Ми, «олімпійці», не тільки відчуваємо запах наших днів, але й аналізуємо всю складність переходового періоду.

Наше гасло — бий і себе і інших «свинєю». Буди суспільство, не давай йому заснути. Наше гасло — вияви подвійність людини нашого часу, покажи своє справжнє «я». (Камо грядеши, памфлети. В-во „Книгоспілка“, 1925).

Кілька років пізніше, в передмові до 139 книги „Літературного Ярмарку“ він же, цей новий комплекс мистецького світовідчуження визначив такими словами: читач, мовляв, присутній при народженні нового стилю і жанру, „де глибина думки поєднана із витонченим словом, каламбур з оригінальністю, сльозина із теплою пародією на саму себе і велика та глибока радість із тією журбою, що так прикрашує чоло мислителя“.

Отака багатюща гама людських переживань, особистостей і характерів лежала в полі овиду активних романтиків. Від оголення подвійності і слабости людини і навіть свого власного „я“, до цільності глибоко ідеалістичної відданості, що рухає світом, від сльозини до сміху, від витонченого слова до каламбуру, від патосної героїки до трагізму.

Але „сльозинка“, гірка іронія і навіть катастрофальна трагедійність для активних романтиків 20. років не були познакою безнадійного песимізму й приреченості людини. Ні, в їх розумінні і світогляді „характерною рисою трагедії є свідомість **повноти життя, інтуїтивне переконання, що воно переможе** і, як ливоскок, пройде мимо сітки можливих інтелектуальних конфліктів“, — як говорив один з найобдарованіших філософів тієї групи і того часу проф. Володимир Юринець. Вони в цьому сенсі були послідовниками вчення Аристотеля про очищення людини за допомогою трагедії.

Творчість М. Куліша є класичним виявом цієї доби і цих теоретичних засад активних романтиків. Звідси його побутово-психологічний драматизм, його інтермедійна активка, комедійна і трагікомедійна п'єса і нарешті героїчна романтика і трагедійність конфліктів, що становлять собою кілька циклів драматичних творів трьох підкреслених нами періодів. В цілості своїй вони є органічною неподільною стилевою і світоглядною єдністю активного романтизму.

* * *

В цих довідкових нотатках я тільки порушив силу дуже цін-
кавих проблем, що пов'язані з творчістю Куліша. Розв'язати
чи бодай докладніше проаналізувати їх в одному нарисі — не
сила. Це знову таки свідчить: М. Куліша ми не знаємо. Ми на-
віть твори його не всі читали і не всі бачили. А знати твори М.
Куліша — основника і творця модерної української драми, ве-
ликого українського патріота, що за велику ідею свободи і не-
залежності українського народу, голови не схиливши, пішов на
муки в большевицькі катівні — ми зобов'язані.

Тому привітати треба оце видання комедії М. Куліша „На-
родний Малахій“. Хочеться думати і вірити, що це тільки початок.
Що В-во „Київ“ надалі зуміє видати все, що зберіглось із великої
спадщини нашого драматурга і цим прислужиться до належної
і заслуженої його популяризації. Одночасно хочеться вірити, що
не буде ні одної родини, ні одного юнака і юнки серед нашого
вільного еміграційного суспільства, які б не придбали собі цю
знамениту п'єсу.

Також, цим саме, ми бодай якоюсь мірою відзначили б зна-
менну дату, що в грудні минуло 60-річчя з дня народження на-
шого славного драматурга і виконали свій український і люд-
ський обов'язок перед родиною письменника, яка з причини
важкої хвороби опинилася в дуже важкому стані тут, серед нас,
на еміграції.

Григорій Костюк

Проф. П. Ковалів

Образний паралелізм у Шевченка

Риторична рима, або синтаксичний паралелізм, — це своє-
рідна форма порівняння, що характеризується аналогічним щодо
значення укладом слів у рівнобіжних рядах. В основі паралелізму
є порівняння двох образів, що з них один пояснює другий. Це одна
з найприкметніших ознак народно-пісенного складу, яку наслідую-
є й Шевченко, особливо в своїй ранній творчості.

Збиралися подруженьки —
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають. (,,Причинна“)

... Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору. (,,Тополя“)

Порівн. з народної пісні:

За горою крем'яною терен процвітає,
Сидить голуб на дубочку, голубка літає.¹

¹ Киевская Старина, 1897.

Ой, вже мені не ходити, куди я ходила,
Ой, вже мені не любити, кого я любила.²

Але в поезіях Шевченка, як і в народній поетичній творчості, дуже часто синтаксичний паралелізм поєднується з психологічним або образним паралелізмом. Образний паралелізм — це розгорнуте порівняння царства природи з людським переживанням і взагалі з діяльністю людини. Так витворюється порівняння-антитеза, що в основі своїй містить якийсь символ.

Образний паралелізм найчастіше подибуємо в заспівах народних пісень:

Ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя,
Ой, виydi, виydi, дівчинонько моя вірная.
Рада б зірка зійти, чорна хмара та й наступає,
Рада б дівка виyti, так матуся не пускає.³

Нема в саду соловейка, нема й щебетання,
Нема мого миленького, не буде й гуляння.⁴

Отже синтаксичний паралелізм — це не що інше, як граматична форма для передачі образного паралелізму. Спочатку символічний образ із царства природи — то був „розгін думки, щоб досягти речі, відразу неприступної“.⁵ Але згодом у пізнішому розвитку поезії таке починання стає улюбленим засобом народної поетики, що з неї витворюється багата символіка: зіронька — дівчина, соловей — милий, мутна вода — смуток, зелений дубочок — молодий козак, явір — козак і т. д.

Цими зразками образного паралелізму залюбки користується й Шевченко. Ось кілька прикладів:

У Шевченка:

Тече вода в синє море,
Та не витікає.
Шука козак свою долю,
А долі немає. („Думка“)

В народній пісні:

Тече вода з огорода,
З-під кореня дуба,
Не маю я вірадошти
Від свого нелюба.⁶

У Шевченка:

Ой, високо сонце сходить,
Низенько заходить;
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить. („Чернець“)

В народній пісні:

Високо сонце сходить,
Низенько заходить,

² І. Колесса. Етнограф. збірник. XI, 147.

³ А. Єдлічка. Собр. малорусск. песен. II, ч. 42.

⁴ Метлинский, 38-39.

⁵ А. Потебня. Малорусск. народ. песня XVI в. 1877, стр. 18.

⁶ Чуб. V, 361.

Ой, десь то пан Палій Семен
По Сибіру бродить.⁷

О. Дорошкевич у статті „Природа в Шевченковій поезії“ зазначає, що в ранній добі своєї творчості Шевченко „дивився на природу майже виключно як на символ, підходив до пейзажу з засобами народної пісні“. „Пейзаж у Шевченка, — каже він далі, — це часто лірично-емоційний вступ до розгортання сюжету“. Очевидно, цим і пояснюється той факт, що саме в ранній добі своєї творчості Шевченко найбільше вдається до образного паралелізму, мало не буквально наслідуючи народну пісню. Краса образного паралелізму в Шевченка саме в тім, що він свою поетичну мову забарвлює символами. Ось символ зорі-дівчини, найулюбленіший символ поета:

На схід сонця червоніє,
Ховаються зорі,
І дівчина до хатини несе своє горе.
(„Мар'яна-черниця“)

Або:

Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає. („Вечір“)

Ця своєрідна форма Шевченкових поезій зайвий раз стверджує ту високу мистецьку майстерність поета, що з нею він будував свої оригінальні твори, черпаючи мистецькі засоби для цього з невичерпного джерела народно-поетичної мови.

С. Гординський

Творчий шлях Олексі Грищенка до 70-річчя з дня народин мистця

В тому великому мистецькому русі, що, започаткований імпресіоністами в другій половині минулого сторіччя, довів до справжньої мистецької революції в нашому сторіччі, брали участь і українські мистці. Тільки специфічні умовини буття нашого народу склалися на те, що цей наш внесок у світову мистецьку культуру залишається ще досі належно неоцінений. Доказом цього може бути хоч би такий, уже давно визнаний за найпершу величину мистець, як Архипенко. В критиці та історіях мистецтва, як європейських так і американських, існує не від нині тенденція применшити його значення, — це можна спостерегти хоч би з того, що різних мистців, які виступили пізніше за Архипенка і зовсім явно користуються його відкриттями в ділянці форми — висувається на перший план, як нібито основоположників нових стилів мистецтва.

Факт, проте, залишається фактом, що в тій переломовій для модерного мистецтва добі, яка почалася на кілька років до I. світової війни, брали участь також і мистці українські. Деякі з них, що працювали безпосередньо на Заході, здобули там і належне визнання, інші ж, нераз і дуже цікаві, от хоч би неовізантиніст Бойчук або перший українець-футурист, ще з 1913 р., Ковжун, на За-

⁷ Максимович, 113.

ході куди менше відомі, зате популярні в своєму українському оточенні, де вони жили і творили. А тому мистецькому господарству, що є частиною культури кожного народу, і одні, і другі конче потрібні. Було б явищем зовсім ненормальним, коли б наше мистецтво замикалося у своїх власних межах і культивувало форми виключно національні, без зв'язку з загальним процесом світового мистецтва. Це накладало б на наше мистецтво посмак периферійності, подібно хоч би до сучасного еспанського національного мистецтва, яке на міжнародних виставках цінується здебільшого тільки як цікава відміна барвистого еспанського етнографізму, далекого, проте, від великих проблем сучасного світового мистецтва. З другого боку ненормальним явищем було б, коли б у нашому мистецтві переважали впливи чужих мистецьких шкіл, копійовані на сліпо, без конечної духової співтворчості і психологічного перетравлення мистецьких проблем.

Проблемою обидвох, внутрішнього і зовнішнього мистецьких фронтів є те, що, в уже згаданих наших національних умовах, наш мистецький процес не є майже ніким керований. Мистці йдуть за вродженими нахилами, за інтуїцією, заодно змагаючись нераз із такими непереможними факторами незалежного від них характеру як неспроможність творити вільно (це — дома), або як вимоги чужого мистецького ринку, на які буває зданий мистець самим фактом свого перебування і творення в іншому оточенні. В цих умовах вирішним чинником залишається завжди сам мистець — як людина, характер, індивідуальність, із своїм власним світом бачення і творення.

До таких, власне, індивідуальностей, що їм довелося майже все своє життя творити поза межами своєї батьківщини, належить і Олекса Грищенко, одна з найбарвистіших постатей не тільки сучасного українського, а й французького мистецтва. У цьому французькому мистецтві, що сьогодні є законодавцем мистецьких форм, Грищенко здобув собі сильну позицію, його прізвище згадувала французька критика поряд з такими величинами, як Ван Гог, Ренуар чи Матіс, тобто найвищим, що має французьке мистецтво. Мабуть, небагато навіть, усього кількох, французьких мистців колинебудь добилося такого відзначення. В Грищенка цей успіх — це не продукт якогось короткотривалого блиску, ефекту чи реклами, а результат виключного таланту й успадкованої мистецької культури плюс упертої творчої праці впродовж цілих десятиріч. Власне, цього року припадає 44-річчя першого прилюдного виступу Грищенка на мистецькій виставі — це відтинок часу, в якому наш мистець проявився справді багатогранно — не тільки як маляр, але, ще в часах до I. світової війни, і як мистецький теоретик та дослідник старої іконографії і автор книжок на мистецькі теми.

Що ж уявляє собою малярство Грищенка, в чому його новість у сучасному мистецтві, його успіх — не тільки в мистецьких фахівців, а й у широких колах публіки? Я не буду тут переповідати детально життєпису Грищенка — про це появилася досить вичерпна стаття в одному з наших щоденників*), — згадаю тільки в перерізі головні етапи його життєвого і творчого шляху. Народжений у Кролівці на Чернігівщині 1. квітня 1883 р., у родині з сильними українсько-козацькими традиціями, молодий Грищенко у своїх шкільних роках у Чернігові жив близько з провідними тоді по-

*) „Свобода“ з 20. березня 1953.

статтями української культури, такими як Михайло Коцюбинський і Борис Грінченко, а пізніше, в полтавській гімназії, його шкільним товаришем був пізніший політик Ісаак Мазепа. У Києві, під час університетських студій, він мав зв'язки з Єфремовом і його оточенням. Проте Київ у довоєнні роки ще не був ніяким значним центром нового мистецтва; щоб його пізнати, Грищенко їде в Москву, де були пребагаті збірки модерного французького малярства Щукіна і Морозова, потому кількома наворотами виїжджає до Парижу, Італії, Німеччини. Як теоретик нового мистецтва, Грищенко відіграв визначну роль в боротьбі за новий мистецький світогляд, він виступав і проти суспільного реалізму так званих передвижників, і проти еклектичних естетів з петербурзького „Міру Искусства“ — двох труп, що фактично диктували мистецькі смаки в тодішній Росії й Україні. В цю добу уґрунтувалися головні мистецькі погляди Грищенка, які він пізніше в дальших етапах розроблював. Основою його мистецького „кредо“ стала відома багатьом старим мистецтвам і відкрита наново Сезаном істина, що головні елементи будови образу, це барва і форма, як самостійні, незалежні від змісту вартості. Ці свої погляди Грищенко згодом розвинув ширше, у зустрічі передусім із мистецтвом східним і ранне-візантійським, яке він пізнав, особливо після війни в Царгороді, а далі — як співучасник і співтворець поверх 30 років сучасного французького малярства.

У всіх мистецьких шуканнях Грищенка слід відмітити його міцне вроджене підґрунтя культурного характеру, що ми його згадували. До нового, чи там модерного малярства привів Грищенка не сам факт його новизни, що притягав до себе непереможно стільки жадних бодай кількадевної слави мистецьких революційників, а ствердження того, що і в старих мистецтвах, і в новому є певні постійні, вічні елементи. І тут недаром поряд із захопленням новим французьким малярством у молодого Грищенка існувало рівнобіжне захоплення й візантійською іконографією. Принципи, за якими, свідомо чи несвідомо, творили іконописці були чисто формального порядку: строга композиція, що наводила лад на даній площі, рівновага кольористичних мас, ритмічність ліній, що надавали іконам майже „музичне“ звучання, контрастність сильних і свіжих барв з чорнотою обрисів. Усе те були суто малярські, плястичні вартості, які захоплювали всіх ентузіастів модерного мистецтва.

У своїй книжці про ікону, що вийшла друком 1917 р. в Москві, Грищенко розповідає про те, яке враження робила візантійська іконографія на модерністів-малярів. Роки до І. світової війни були дуже цікаві з погляду переоцінки вартостей. Всі, наприклад, знають Ріпіна і його знаменитих запорожців, але цей сам Ріпін не визнавав імпресіоністів і називав їх творчість „мазнею“, а малярів Гюгена — „виродком“. У протигагу цьому модерністи захоплювалися примітивним мистецтвом і взагалі мистецтвами, які мали не високу ціну в академістів. Грищенко розповідає про побут Матіса в Москві в 1911 р.: Матіс ходив як опалений під враженням старих візантійських ікон, цілими днями сидів по музеях, розглядаючи їх як несподіване відкриття. Матіс порівнював ікону з найкращими досягненнями італійського до-ренесансового малярства. Словом, враження на Матіса було таке, що він, вернувшись до Парижу, під впливом бачених ікон, порізав багато своїх малюнків.

Нові мистці, пише Грищенко, що захоплюються французьким

малярством, знайшли в старому далекому Асижі обітовану землю. Чімабуе, Джотто і майстри другої пол. XIII в. захопили їх багатством малярської культури. Фрески Кавалліні, Торртіті, Рузуті і ін., що описують життя св. Франціска, являються чудами архітектурного ритму, ясности барви, багатства і смілости в доборі кольорів, капітальности задуму і глибини образу... Так і до сучасних мистців вони говорять зрозумілою мовою: барв і форм. Хто змагав до ясности барв, їх доброти, намагався краще й сам накласти фарбу на полотно, хто знав, як важко розв'язати мистецьку композицію, знайти глибокість виразу, надати малюнкові глибину, капітальність, хто з ненавистю ставився до академічної умовности, рутини, голого побуту, марного сюжету, розповіді — той із живим зацікавленням віднісся до малярства старих майстрів і оцінив та зрозумів мистецький бік ікони.

Щодо відношення мистця до природи, то Грищенко залюбки цитує слова французького мистця Делякруа: „Природа це тільки словник, де шукають слів. Там знаходять елементи, з яких складається фраза або речення, але ніколи ніхто не вважав словника потичним твором“.

Тут також варт пригадати, яку оцінку дав Грищенко найрепрезентативнішій тодішній російській мистецькій групі — „Мірові Іскусства“. „Еклектизм, ретроспективізм і естетизування, пише Грищенко в одній із своїх книг, — це бичі мистецтва, і водночас і його кити, бо на них тримається так зване „відродження“. Але те „відродження“ небагато радости принесло російському мистецтву. Рух журналу „Мір Іскусства“ носив явно літературний характер і з малярською культурою він узагалі нічого спільного не мав“.

*

Головним елементом будови образу в Грищенка є кольор. Він сам каже про це так: „Кольор — це головна основа образу. Він дає у безмежній скількості і якості одну барвну гаму, він творить форму і масу, він дає конструкцію образу, його логічний звязок“, „Я намагаюся, заявив він деінде, — відчутти річ передусім через кольор“. Це кольористичне бачення, що є характеристичною рисою — старого і нового — українського малярства, може найбільш причинилося до Грищенкового успіху на Заході. Різні критики раді були бачити тут вплив мистецтва Сходу, що, до деякої міри слушне, бо наше мистецтво є площиною, де гармонійно зустрічаються елементи Сходу і Заходу. Про те, яке враження робить Грищенкова кольористичність на французьких мистецтвознавців, вистане навести голоси кількох найвизначніших з них. Отак Поль Гійом писав у 1924 р. про Грищенка:

„Його малярство свіже і пишне, його барви ясні і веселі. Він екзалтує своє бачення в яскравому ритмі, повному індивідуальности і величі...“

Раймон Ескольє, директор музею Пті Пале в Парижі, де знаходиться один з великих малюнків Грищенка, писав у 1930 р. з нагоди виставки Грищенкових царгородських акварель:

„Українець Грищенко належить до тієї визначної і довгої лінії малярів, які від колиски мали тугу за Сходом і які, при першій зустрічі з ним, розцвітають справжньою піснею вибуху. Я кажу „піснею“, і я не беру мого слова назад, бо, як і Делякруа з часів своєї марокканської подорожі, якого Грищенко подивляє, він визначається особливо поєднанням музики з барвою. Його гармоніям не-

звичайних і вирафінованих тонів надає особливу вартість те, що вони мають незрівняну міру і ритм. Кращої музики Сходу годі собі уявити!"

Люї Восель, один з чільних паризьких критиків, писав з нагоди виставки Грищенкових малюнків, темою яких були французькі краєвиди:

„Ці краєвиди це наче низка коштовних каменів, це вир поетичної радості, де блискучість матеріялу зм'ягшена найкоштовнішою ніжністю. Тут показано краєвиди південної Франції, варті того, щоб їх покласти побіч славетних краєвидів Ренуара з Кань — і я важу кожне слово моєї похвали. Молодий український кольорист здобув Париж“.

Рене Жан, що пізніше написав розкішну монографію, присвячену малярській творчості Гриценка, писав про його царгородські акварелі:

„Ці малюнки — це поеми величі, де кожен мазок має свою вартість. Всю магію Сходу висловив він вібруючими барвами з глибоким відголосом. Мистець, що є справжнім малярем, є також і поетом, який спроможний нас очаровувати і зворушувати“.

Кльод Роже-Маркс у 1948 р. писав:

„Гриценка порівнюють з Ван Гогом, Ренуаром і Матісом. Це мистець оп'янений кольором, він підпорядковує йому цілу природу. Деколи вона опирається йому, але найчастіше вона наче щаслива бути перетвореною“.

Вкінці Поль Ф'єран, головний консерватор королівських музеїв у Брукселі в Бельгії, згадуючи „повний чутливості кольор Гриценка“, пише:

„Цю чутливість — що висловлюється найбільш оригінально — можна було спостерегти в повній мірі вже в його царгородських акварелях. Вона виросла ще багатша і вишуканіша. Вона вичутна особливо в неспокійних рисах, у могутніх і рідких гармоніях його найновіших полотен. Вже спостережено, що деякі з виставлених творів Гриценка в Сальоні Тюільрі ривалізували блиском з полотнами Матіса“.

*

Хоч краєвид не є виключним сюжетом Грищенкового малярства — бо він має й численні мертві природи та портрети, — все таки найбільших успіхів досяг він саме в краєвиді. Ще замолоду був він захоплений природою Криму і їздив туди малювати, пізніше на півдні Франції знайшов він подібні улюблені сюжети скель і моря, яке він віддає з незрівняною силою. На це складаються і динаміка його кольору і, зокрема, динаміка мазка — неспокійного і рвучкого, що заливає малюнок фарбою з силою, здається, такою самою, з якою хвиля заливає надбережні скелі. Грищенкове море, навіть у незначному ескізі, створеному двома-трьома мазками, живе. Він не відображує моря чи іншого мотиву тільки такими, як вони є, а віддає радше свої власні емоції, збуджені даними мотивами. І це творче переживання переноситься і на глядача, який відчуває, що око маляря — це не механічна об'єктивність кольорової фотоплівки, а щось більше — дзеркало душевного стану творця. І недармо згадані вгорі критики, щоб висловити важкий до схоплення і спрецизування характер цього емоційного мистецтва, говорили не тільки про барви, але й про поезію й музику, себто два нематеріальні елементи, висловлювані словом і тоном. Усе те пояснює складність Грищенкового малярства, його

духового світу, де кожен твір є не тільки малюнком самим для себе, але й певним станом життєвого переживання. Словом, його малюнки хвилюють, і це, власне, здобуло йому стільки прихильників його творчості. Його творчість, кажучи словами великого німецького поета — „не сіра теорія, а земне дерево життя“.

Сьогодні Гриценко живе і працює у своєму Кань — маленькому містечку з середньовічним замком недалеко Нінци, на півдні Франко-ли пишемо ці слова, у Кань (місцевості славній своїми маляр-ції. Минулого року він з великим успіхом виставляв у Страсбурзі, де одну його річ з морською тематикою набув місцевий музей та де запрошено його влаштувати ще одну свою виставку. В час, коли пишемо ці слова, у Кань (місцевості славній своїми маляр-ми — це тут довгі роки жив Ренуар) — відбувається в місцевому музеї виставка малярів, які мають свої твори в паризькому Музеї Модерного Малярства. Серед великих французьких імен на чіль-ному місці знаходяться тут і твори Гриценка, між ними і нове його колористичне досягнення — gobelen з видом на Кань.

Творчість Гриценка, що вже здобула собі високе визнання на Заході, буде й окрасою майбутньої української Національної Га-лерей Малярства.

3 концертної залі

ХОР „ДУМКА“, ВАДИМ КІПА, МИХАЙЛО МІНСЬКИЙ У ФІЛЯДЕЛЬФІ

В хорі „Думка“ сконцентровані під цю пору на терені східно-американської української іміграції поважні починання і добрі висліди цих починань в ділянці української хорової му-зики. Послідовна, многобічна діяльність „Думки“ (власні кон-церти, репрезентативні виступи, участь в симфонічних концертах, радіо-передачі, пропагандивні виступи на терені американських високих шкіл і установ, заснування „Молодої Думки“, товариські імпрези) не лише створює атмосферу заслуженої популярності й пошани громадянства до цього товариства, але передусім ро-дить у світі української музики в Америці такі цінності, які мо-жуть стати одним з рушіїв відбудови, розвитку і стабілізації на-шої музичної справи.

Непрофесійність хору „Думка“ не відіграє тут найменшої ролі. Може навіть навпаки: якраз великий ентузіазм і любов до хорового мистецтва, що кермували творцем і першим дириген-том „Думки“ п. Л. Крушельницьким, як також чисто ідейні мо-тиви того рода праці хору за цілий час його існування є джере-лом усіх успішних дій „Думки“, дій, яких, може, й не виконав би не один професійний хор. Тимбільше, що мистецький рівень хору „Думка“, як музичного ансамблю, зовсім не уступає рівневі до-брого професійного хору.

Доказом цього філядельфійський концерт 11. квітня в аме-риканській Тавн Гол, при співучасті піяніста Вади ма Кіпи і баритона Ми х а й л а М і н с ь к о г о. Вага, на якій міряється рівень виконання, була на цій імпрезі збалансована під кожним оглядом. Коли взяти до уваги цілість концерту, то багата, різно-жанрова програма, висока культура мистецтва В. Кіпи і М. Мін-

ського, досконале опанування всіх ситуацій диригентом О. Микитюком, врешті зрівноважена естетика виконань солістів хору оправдали всі вимоги, які ми а priori ставили до цього концерту.

Щодо самого хору „Думка“, то треба відмітити, що його відтворчий потенціал зовсім покривається з загальною пружністю його громадських дій. Управа хору і всі співаки усвідомлюють якслід конечність постійної праці над ядром своєї діяльності: поступом у чисто мистецьких досягненнях. Цей поступ, від останнього виступу „Думки“ у Філядельфії, евідентний, так само, як виразно зауважується щораз більше доцільне спрямування голосового, технічного й виразового потенціалу хористів. Крім цього „Думка“ старається в міру можливостей побільшувати свій репертуар, в якому і так охоплено майже все, чим може диспонувати чоловічий хор. Думаємо однак, що в цьому відношенні було б багато корисніше працювати над мистецьким вивершуванням української класичної літератури, як Лисенко, Леонтович, Стеценко, Нижанківський, Матюк, Колесса, Людкевич, народна музика, (яка шкода, що „Думка“ не є мішаним хором), а доповнювати репертуар тільки безсумнівно повновартісними з музичного боку творами. Включування до програми наших концертів чужих авторів було все нашими хорами чомусь занедбане. Тому фрагменти з Вебера й Вагнера на концерті „Думки“ були зовсім на місці, хоч до осягнення повного визвучання цих авторів є конечна оркестра, або бодай двофортепіяновий, добре зіграний з хором, акомпаніамент.

Диригент „Думки“ п. О. Микитюк дуже успішно працює над технічним поступом хору, а в інтерпретації творів, чітко підкреслюючи важливий ритмічний елемент, не впадає в нелогічності, чи в штучні перебільшування ефектів, а все заховує повну рівновагу виразу й естетику фразування.

Співвиконавці концерту „Думки“, піяніст Вадим Кіпа і баритон Михайло Мінський, які виступали у Філядельфії вперше, здобули своїм досконалим відтворчим умінням у численно зібраної публіки заслужений великий успіх.

Акомпаніатор п. Мінського, п. Леся Вахнянин, яка була змушена з приводу неприсутности акомпаніатора хору майже в останній хвилині перебрати акомпаніамент „Думки“, дуже добрим виконанням відповідальних партій фортепіяну дала черговий доказ своєї музикальності і технічної поготовости.

Р. Савицький

Людина повинна кожного дня послухати бодай одну пісню, прочитати бодай один добрий вірш, оглянути бодай один добірний образ і, коли це можливе, сказати бодай кілька розумних слів.

Й. В. Гете

✱ Наші втрати

о. ЛЕВ ЧАПЕЛЬСЬКИЙ

20. березня ц. р., по недовгій але важкій недузї, упокоївся па-
рох Елизабету, Н. Дж., о. Лев Чапельський.

Цей зразковий священник і громадянин був народжений р. 1887
в Трущевичах (Галичина), університет скінчив у Львові і р. 1914,
року I. світової війни, переїхав був до Америки.

Та завданням цих рядків не є подати всі ті зовнішні відомості,
які читач знайде в некрологах. Ходить тут про бл. п. о. Чапель-
ського як про особистість, як про людину, що доля дала мені її
пізнати так далеко від рідної землі.

Відомо, якою болісною операцією є всяке емігрування: відрив
від органічних умовин життя, від ґрунту, де людина була закорі-
нена, і перехід до іншого ґрунту, інших обставин, іншого підсоння,
словом, до того всього, що зветься словом „чужина“. Правда, в данім
випадку емігрування почалося 33 роки тому, еміграційні мандри
не вгвали, і можна було, сказати б, „привичаїтися“. Але II. сві-
това війна зірвала з місця, де, здавалося, пощастило затри-
матися на довший час. І цим разом поновна хвиля еміграції по-
несла аж надто далеко — поза межі нашої культурної вітчизни —
Європи, за океан, у цілком інший світ...

І в тій новій еміграційній операції, операції надто трагічній
для автора цих рядків, в зустрічах з Покійним несподівано-щасливо
знайшов я, що так скажу, доброго лікаря, а в родині його, в на-
ціонально-родинній атмосфері його плебанії — знаходив я в часі
відвідин свого роду моральну лічницю. І то — в той найго-
стріший час перших днів і тижнів перебування в новій, подвійній
чужині, коли розпач і біль часто доходили границі психічних сил.

Прошу мене добре зрозуміти: тут не йде про т. зв. матеріальну
поміч (в цім випадку її майже не було), хоч Покійний, разом із
своєю родиною, давав її без перерви багатьом землякам, давав гоїно
(„права рука не знала, що дає ліва“), давав так, якби, взагалі, не
знав, що то значить „не дати“. Не в мі в не дати. Але то — зовсім
окрема тема.

В данім випадку було так, як буває з тяжким пацієнтом по не-
безпечній операції, або... з деревцем, яке привезене було з віддалі
кілька тисяч миль і яке треба було пересадити так, щоб — напів-
мертве! — не загинуло остаточно.

Хай ласкавий читач вибачить цю надто еґоїстичну чи еґоцен-
тричну лірику, але, наразі, не можна відзискати якоїсь „объектив-
нішої“, мовляв, форми для єдиної мети: підкреслити в Покійнім
одну з тих його духових рис, які творили з нього людину нещоден-
ну (понадто в нашій страшній і духово зuboжілій добі), людину
справдл „Людину“ — з великої літери.

Як чуйний і досвідчений лікар (чи як талановитий мистець-са-
дівник) Покійний найрізноманітнішими, часом до непомітності
субтельними заходами, в часі нечисленних, на жаль, зустрічей і від-
відин, зробив усе, що було в межах його багатих духових можли-
востей: опроміненого вірою священника, міцно зформованого па-

тріота, втілення найліпших первнів національної вдачі, культурного і вражливого на красу інтелектуаліста, та — що найприкметніше — х а р а к т е р у, характеру, що не був ані літеплим, ані „обоюдним“, але характеру, в яким були гостро розмежовані „так“ і „ні“.

Коли згадуєш, що Покійний — зовсім не по-аматорському — малював, що він любив різьбу й музику, що його бібліотека була — в тутешніх обставинах — унікальна, що він жадібно ловив кожен подих „вітру з України“ і що він був (теж майже унікат!) в курсі всіх справ з Батьківщиною звязаних, — тоді лише починаєш охоплювати всю щедрість змісту, що тайлася під чорним убранням скромного „провінційального“ священника, вартого пера Честертона чи Моріяка.

Кажу „тайлася“, бо певен, що ані його гієрархічні зверхники, ані т. зв. широке громадянство — не домислювалося, ким був в дійсності о. Лев, як мало хто домислюється, кого в Покійнім наше суспільство (величина, на жаль, майже уявна!) втратило.

Кожна професія непомітно накладає на людину свою печать. Професія священника — також. Отже, як священник, о. Лев майже не був „професіоналістом“. Нічого рутинного, нічого специфічного, нічого від майже неунікальної подвійності („одне — при престолі, друге — в хаті“). Ні! Завжди, на всякім місці — ціла, повна Людина, без жадної маски, ролі, зовнішнього жесту чи зовнішнього (отже — не від серця)) слова.

Його християнство було перш за все чинне, по-сковородинському (отже по-національному) впроваджене в систему земного, людського існування, як на прям і мірило на переможкові, що відділює ідеал від реальності. Його християнство було ширше за сутану клерика. І, може, осайніше.

Він любив барви, радість, природу, людей. Любив грішну нашу землю і — попри всі муки її — грішну Батьківщину нашу. Любив любовю пастиря й одночасно мистця й мудреця. Він мав, сказав би я — старокозацьке почуття гумору, любив дотеп і — поки був здоровий — склянку доброго вина. Його очі завжди горіли, як чорні жаринки, вогнем живої душі, жадібною на почуття, на мисль, на творчість, на багату поліфонічність живого життя, в якого музику він був завжди заслуханий — як священник і людина віри знав бо він, що по-за тим всім — „видимим“ і по-над тим всім — „невидимим“, — неустанно творить і керує Творець — В с е д е р ж и т е л ь.

Як закінчення цих — з причин зрозумілих — уривчастих і неповних рядків, позволю собі зачитувати частину одного з нечисленних листів Покійного (з 1. VIII. 52):

„Я ніколи не відчуваю повноти життя так сильно, як в літі. Чи сорочка липне до хребта, коли стою при Престолі, чи дивлюся з робітні, як розпечений воздух дріжить над вулицею, чи сиджу над морем або в лісі, чи їду автом проти західнього неба, все чую: »Величить душа моя Господа і возрадовася дух мой о Бозі-Спасі моєм«“.

Кажуть, що перед смертю, вже напівпритомному, йому все увижалися „хмари“. Думаю, що то були оболочки, що він їх бачив по дорозі на висоти, куди покликав його Господь.

Рецензії й огляди

Леонід Полтава: Баяди. Париж 1952 (друковано в Німеччині). Видання в-ва „Українець“ — Париж. Ст. 64. Портрет автора роботи мистця Андрія Сологуба. Обкладинка мистця Роберта Лісовського.

Цю збірку може трохи скороспішно названо баядами, що все таки повинні бути сюжетними поемами малого епічного формату. Тимчасом ця книжечка — це радше збірка різних віршів, з яких тільки деякі можуть підійти під поняття баяди.

В цій збірці автор розкрив усі свої добрі (небагато) і слабі (більше) риси. До добрих треба зачислити наявність епічного віддиху і поривання до „великих“ тем; до слабих — розмірну вбогість поетичних образів, а, особливо, брак своєї власної інтонації. В результаті найбагатші образівістю й інтонацією речі збірки користуються явно поетичними засобами Бажана (напр., „Баяда про безсмертного брата“ і „Хмари з України“). Факт, що, не зважаючи на наявність деяких дуже вдатних речей, ось як невеличка „Остання граната“ або, — мабуть найкраща в збірці річ — „Уночі замовкає Париж“, цілості бракує тієї свіжості й несподіваности нових відкрить, що ними повинна визначатися кожна жива поезія.

Ми це пишемо з думкою про те, що молодий поет перебуває на Заході і його поезії позначені Парижем і Римом, тобто двома пребагатими на поезію джерелами. Тимчасом, поза більш чи менш випадковими згадками, в чисто декоративному порядку, про Жанну д'Арк, Бастилю і завулки Європи (є й окремих цикл, який так і називається: „По Європах“!) — ні в темах, ні в образах, ні в дусі Полтавиної поезії не почувается, щоб він усвідомлював вповні своє оточення. Яке багатство співзвучних тем і форм можна знайти хочби в поезії Леопарді чи „Варварських одах“ Кардуччі! Або в усій пребагатій французькій поезії, починаючи від Війона до сьогодні! Направду, з жалем читали ми збірку молодого поета, шукаючи в ній, як уже не упоєння тим світом, то бодай далеких його рефлексів, що в них смакувати так навчив українського читача молодий Рильський. Проблема тут зовсім не в якомусь наслідуванні, а в відкритті тієї співзвучности тем, настроїв та ідей, що спільні всій світовій поезії, і без яких українська поезія не має шанс здобути належну їй позицію у поезії світовій.

Думаємо, що над цими заввагами варт авторові спинитися, він бо має всі дані на глибший поетичний віддих та ваговитіше коло проблем. А втім, висловлені тут наші думки — ніяка новина, про те, що молоді поети повинні користати з поетичного досвіду Заходу писали ми вже свого часу в одному із збірників МУР-у. Еміграція — нещастя, але треба використати й її можливості, що вона дає їм у заміну.

С. Г.

Михайло Орест: Держава слова. Накладом прихильників творчости автора. Філядельфія, 1952. Ст. 96. Обкладинка роботи мистця Мих. Дмитренка.

Характеристична риса, як послідовно наші чільні поети на еміграції кладуть духові підвалини під структуру держави. Зовсім не випадково Є. Маланюк назвав свою останню збірку „Владою“, а оце тепер М. Орест — „Державою слова“. В цих назвах розкриваються прямуювання не тільки суто поетичні, але й світу ідей та актуальних проблем нашого, українського буття. Назва Орестової збірки — дуже знаменна і багатозначна: вона вка-

зує і на значення слова, як такого, і на вагу самої ідеї держави — тієї ідеальної сукупности, що складається з матеріяльних і моральних вартостей, серед них і поезій. І, мабуть, не від речі буде тут згадати, що обидва згадані поети — представники дозрілої класичної форми слова, форми закону і ладу. Анархісти світогляду і форми проблем будівного характеру ставити не спроможні, бо передумовою тут є конструктивна свідомість і хотіння.

„Держава слова“ — це передусім максимальне поетове намагання творити з словесних цеглин бездоганні з поетичного і поетикального боку

строфи, а ці — будівлю вірша-поєми. В цій навантаженій життєво-філософськими проблемами збірці Орест уже не той, що був у своїй розспіваній і набренілій музичними відгомонами збірці першій — „Луни літ“, яка на нашу думку, найкраща з усіх його збірок. (Це визначення має невелику критичну вартість у відношенні до нової збірки — це так як би комуся сказати, що серед його дітей одно найкраще.) У порівнянні ж із іншою недавно виданою збіркою Ореста „Гість і господар“, де зібрано речі характеру більш особистого, нова показує куди більшу поетову стичність з добою, хоч назагал клімат обидвох збірок той сам. Тільки ж, саме завдяки тій стичності з добою, найновіша збірка пульсує живішою кров'ю, хоч її автор далі рекордує свої почуття безжалісно спокійно, строго відмірюючи скільки краплин поезій, наче боячись, щоб колись не перелити і не вчинити вибуху.

Немає, мабуть, нічого небезпечнішого (і, часом, нетактовнішого) як авторів, що сам пише вірші, давати оцінку чийсь поезії, ще й до того такої, якої поетичні засоби стоять на високому рівні і де кожен поетичний образ, кожне слово має своє точне значення чи двозначність; що все разом висловлює якийсь оформлений, закінчений духовий світ. Тоді важко сказати, де і коли погляди, висловлені про цю чи ту річ, не є накидуванням своїх власних мистецьких смаків, свого власного, відмінного світу — хоч усі ми й віримо в те, що існують якісь вищі загальні критерії, якими можна міряти творчість усіх. Тому то ми й не входимо в ближчий розгляд Орестової збірки, а саме описування її вважаємо непотрібним у журналі, що не має претензій на популярність. Хотілося б тільки звернути увагу читача на деякі з поем, передусім на „Повстання мертвих“, а ще більше на „Добра і чесноти друзі“. Обидві ці речі були написані під кінець війни у Відні, в час, коли людина серед бомб і руїн згубила частину свого відчуження матеріальності і вартостей цього світу та жила в якомусь особливому психічному напруженні й подразненні. Ця понадматеріальність і створила увесь марально-

релігійний клімат обидвох поем, що творять наче два поетичні „вузли“ в творчості Ореста і підтверджують його позицію в сучасній українській поезії.

І сама збірка, й обі згадані поеми передусім, пригадують, яку тактичну похибку роблять усі численні опоненти класицизму, що раді бачити його в Ореста перестиглим і мало не в стані розкладу. Тоді, коли треба бачити, суть — світогляд автора, ввійти в нього, зрозуміти його, дати його аналізу і, як треба, критику, вони намагаються обвинувачувати передусім сам стиль, як такий. Ми вже помічали не раз те, що Орестова поезія викazuje деколи симптоми життєвої примиреності і сковородинського комплексу втечі від світу, але ці риси не виключна власність класичного стилю. А то одного дня готов прийти хтось молодий і сильний і почати ставити могутні колони класичного слова — не киче з мarmору, може й із залізобетону, — і що тоді говоритимуть антикласицисти?

С. Г.

Д. Донцов: Правда прадідів великих.
Філядельфія, 1952, 215×140, 96 ст. Вид.
Гол. Упр. ООЧСУ.

Ім'я автора належить у нас до тих, що „не мають доброї літератури“. Зрештою життєвий шлях Д. Донцова йшов і йде крізь непроходимі хащі моторошної політичної сліпоти його сучасників, та й не лише політичної... Гай-гай!

Десь у Франції, нпр., де Барреса Морраса теж обкидували брудом і лайкою, все ж уміють цінити й шанувати їх твори навіть найзапекліші політичні вороги. Не те у нас. Припустім, що Донцов у багатьох речах справді „винен“, але ж хіба відношення до людини такого формату може зводитися лише до постійних „обвинувачень“ у можливих і неможливих „провинах“, та ще й, переважно, із „жабячої перспективи“ т. зв. сірої людини?!

Але брак мірил і критеріїв — це гріх у нас майже первородний і цю тему мають висвітлити не статті, а цілі томи.

Нова книжка Донцова вражає перш за все, як і кожна його публікація, — невичерпним його інтелектуальним темпераментом. Ця людина і справді

„не старіється“. Вік автора позначився лише на тім, що його літературні засоби „заскетизувалися“, зробилися ошаднішими. Мова випрозорилася до того найконечнішого, що є „єдине на потребу“. Жадних стилістичних ефектів, майже жадної „літературности“. Але тим гостріше підкреслюється думка-мисль.

Нині, коли друковані публікації в нас ціхує — за мінімальним винытком — майже суцільний брак саме тієї мислі й **мислення** (всі відповіді готові — і „рецепт рятунку“ батьківщини кожний носить в кишені власної камізольки), коли наші періодики (разом із „засіданнями“ й „імпрезами“) являють якусь коров'ячу жуйку давно відумерлих слів і речень, — остання книга визначного піонера національної ідеї представляється майже винытком. Передавати її формальний зміст в тому місці і неможливо, і недоцільно. Кожен, хто шукає **живого** слова і **живої** думки, знайде дорогу до цієї книги і без рецензій чи тимбільш без „реклями“.

Хотілося б лише побажати читачеві, щоб читаючи цю книгу він особливо зумів „співпрацювати“ з її автором, „співтворити“ її **ідейний** зміст, а не переребгати очима по сторінках чи заспокоюватись тільки на наголовках. На жаль, серед „масового“ читача творів Донцова такого роду читачів (навіть дипльомованих), ніколи в нас не бракувало.

Є. М.

Улас Самчук: *Марія*, хроніка одного життя. III видання. В-во М. Денисюка. Буенос Айрес 1952. ст. 279(+1).

Улас Самчук: *Волинь*. Роман-хроніка у 3-ох частинах. Ч. 1. Куди тече та річка. Третє видання. Торонто 1952, 314 ст.

В умовинах нашого еміграційного життя перевидання давніших творів є явищем досить нечастим. Причиною цього є передусім брак видавничих фондів, а ще більше брак покупців на книжку, хоч читачів знайшлося б чимало. Тому й не диво, що нечисленні серед нашої еміграції в світі видавництва видають взагалі дуже мало, а перевидують ще менше. Та Самчукові, можна б сказати, пощастило, бо оце в 25-тиліття його літературної ді-

яльності вийшло аж дві його книжки третім виданням. Це „Марія“, яку видав М. Денисюк в Аргентині і перша частина роману „Волинь“ п. н. „Куди тече та річка“, яка вийшла в Торонті. Обидві повісті були свого часу нагороджені літературними нагородами Товариства українських письменників і журналістів у Львові і висунули молодого письменника, тоді ще скромного автора збірки оповідань і нарисів „Розбита богиня“, на передове місце серед західно-українських прозаїків. Зараз за збіркою „Розбита богиня“ появилася в Видавництві І. Тиктора у Львові повість „Марія“, вбгана в стандартну форму малої вісімки на 128 сторінках.

Тему й сюжет Марії зродила рідна Волинь — Самчук уродженець Волині — якій автор присвятив чимало своїх творів, показуючи життя українського селянина на Волині. „Марія“, це як сам автор назвав цю повість, хроніка одного життя, але насправді це вартісний мистецький твір, дарма, що автор змальовує події й життя головної постаті в хронікальному порядку, від народження до смерті. Мов у калейдоскопі пересуваються перед очима події одного волинського села та його жителів з усіми їх радощами й клопотами, святами й буднями. Автор показав низку здорових фізично й духово селян, серед яких виростає і переходить тверду школу життя Марія. Осиротіння на шостому році життя, важка праця в наймах, перше й друге одруження, виховання, четверо дітей і старість в умовинах нового большевицького ладу, а далі конфлікт із владою та з власним сином комуністом. Голод 1932-33 рр., що знищив майже ціле село, довів до божевілля її чоловіка Корнія, а її саму загнав до гробу.

Цікаво читається ця книжка, в якій автор з великою любов'ю й пошаною змальовує твердих і характерних людей сучасного українського села. Марія, героїня повісті, йде твердим шляхом свого життя і не згинається під ударами долі, доки зла сила не зруйнувала її до кінця. Але вона твердо й уперто змагається з нею і, хоч паде, не згинається. Самчук залюбки зма-

льовує в своїх творах тверді постаті. Він добрий знавець села і людської психіки.

Коли в Марії змальоване волинське село під московсько-большевицькою окупацією, то в „Волині“ показав автор волинське село під польською окупацією, приблизно того самого часу. Тут автор розгорнув широке полотно з життя Волині, хоч знову тільки на тлі одного села і зосередив події довкруги однієї родини, сильною й твердою з типичним стоїцизмом українського села. Матвій Довбня, це тип українського селянина, що споконвіку творить здорове ядро української нації. Його ідеал — земля, власна земля: „Земля найбільше щастя, більше за золото, більше за коштовні камені. Земля — сон мільйонів, казково привабливе ество, радість і щастя всіх сильних і слабих. Земля все: золото, краса, молодість і вічний учитель мудрости...“

Акція Волині розгортається довкруги сім'ї Матвія, за якої згодом висувається на передове місце передостанній з роду, Володько, що стане героєм дальших частин роману. Володько, це класичний тип селянської дитини, що здобуває собі освіту. Тверда школа селянського життя змалку і твердий шлях здобування освіти, незвичайно тонко відчута і чудово змальована психіка тихої дитини — типові для всіх селянських дітей, які йшли тією дорогою, що Володько. Читаючи роман, ми так і бачимо тисячі селянських дітей, які покинули рідну хату і пішли здобувати собі освіту.

Задумавши широке повістове полотно, Самчук розгортає його епічним ладом та модерними стилістичними засобами, накреслюючи, як і в Марії, події й характери зв'язним описом та поєднуючись окремими словами і фразами волинської говірки. Здається, літературне слово не передало б краще даної ситуації, настрою чи думки. І в цьому ефект користування словом, якого однаке автор не надуживає і в загальному користується гарною літературною мовою.

Видання двох творів У. Самчука пригадує нам, у 25-ліття його літературної діяльності, що він автор ще

кількох гарних повістей, з волинською тематикою (Юність Василя Шеременти), з тематикою визвольних змагань Закарпаття (Гори говорять) та Східної України (Ост, частина 1, Морозів хутір), тематикою большевизму в Україні (Кулак). Всюди автор торкається теми недавно минулого і майже сучасного, що робить його цікавим і актуальним письменником для сучасного і майбутніх поколінь. І в усіх своїх творах автор відзначає прикметну й суттєву рису українського народу: твердість, непохитність і впертість у змаганнях за своє „я“, за своє вільне й незалежне національне й індивідуальне „я“.

В. Лев.

Novorirsky, Nestor, P.: Introduction to the Study of the Ukrainian Language and Culture. By... Part I. 48 (+ 19) pp. Part 2 88 (+ 18) pp. 4° New York 1949.

Ця праця, друкована цикльостильною технікою, є, як каже автор, вступом до студій української мови й культури. Призначена для вчителів української мови й студентів. Без сумніву, праця дуже корисна і варта навіть друку, бо вона неодному допоможе, а декого, може, й заохотить вивчати українську мову й культуру. Автор подає короткі інформації про українську мову й культуру, оперті на наукових джерелах, при чому подає теж і низку джерел в різних мовах, які мають влегшити зацікавленим поглиблення студій. З побіжного перегляду обидвох частин можна сказати, що автор намагався схопити все, що належить до цієї ділянки — мови й культури і подати найкращі відомості, які мають допомогти зацікавленому схопити суть справи. Підхід автора в загальному правильний, він наświetлює всі явища й факти, які відносяться до мови й культури, правильно. В дечому можна з ним і не згоджуватись, але це справа, якої тут обговорювати не можна. Треба однаке заважити, що автор неправильно згадує деяких авторів не за їх відомим літературним прізвищем, а за правдивим, якого ніхто не вживає. Нпр., в літературі загально відома **Леся Українка**, а менше **Лариса Косач** чи **Квітка**. Так само загально відомий **Панас Мирний**, а не **Рудченко**, **Марко Вовчок**, не **Маркови-**

чева, бо в літературі вони і всі інші виступали під літературними псевдонімами, які є в загальному вжитку. Справжні прізвища можна подавати хіба в дужках, але для чужинного читача вони навряд чи потрібні. **Б. Р.**

Іван Керницький: „Перелетні птахи“. Літературна Бібліотека „ЮТ“ ч. 6. Видавництво Юрія Тищенко, Нью Йорк, 1952.

І. Керницький започаткував свою літературну діяльність новелями „Стефаниківського типу“, але тому, що він з природи погідний і вміє підглянути веселі сторінки людського життя, вважає, що людина має досить життєвих трагедій, і краще дати їй твори, які приносили б розвагу. І вже від років Керницький розробляє форму фейлетону, або короткого оповідання з погідною і навіть веселою тематикою. Він зумів вже виробити собі власний стиль для такого веселого оповідання. Своїм гумором Керницький зовсім не старається картати когось сатиричною ущипливістю, ані не намагається вживати його для направи суспільних відносин, чи людських характерів, хоч людські хиби підхоплювати і легко висміювати любить і вміє. Але задовольняється він переважно тим, що може викликати усмішку в читача. Для цього він змальовує простих людей і найпростіші події. Тільки для цього вживає притаманного собі стилю розповіді, стараючись створити смішні ситуації, вживаючи мовних перекручень, а найчастіше переповідаючи такі події, які заобсервував своїм вникливим

зором, привиклим бачити все в кривому дзеркалі.

Нова книжка Керницького — це збірка розкинутих по різних журналах оповідань, які автор за тематичним принципом поділив на три частини: оповідання з побуту на рідних землях, головню довоєнного часу; розповіді з періоду таборового бурлакування і твори, написані вже на новому континенті і тематично зв'язані з буттям у цій новій країні поселення.

Як сказано, Керницький не старається шукати сюжетів, які розкривали б суспільне лихо, щоб його „направити сміхом“, як Зошенко, чи навіть ближчий нам Маковей. Він радше і самий любується в смішних ситуаціях в житті своїх героїв, для яких має серце і спочуття і такими хоче передати їх читачеві. Всі його герої — це не якісь лихі індивіди, яких треба висміяти, але добродушні і праведні люди, для яких маємо повне співчуття, і з яких часом можна легко поглузувати. Автор, здається, не знаходить зовсім лихої людини в засягу свого погідного світогляду.

Книжка Керницького легко знайде читача. Автор уже здобув собі його своїми фейлетонами у періодичній пресі. Видання книжки бездоганне. Спеціально треба підкреслити обкладинку й вінети роботи мистця Миколи Бутовича. Всі ці картини — це окремі розповіді з життя тих героїв, яких вивів Керницький. Дивись на таку картину й уява сама пише цілу історію з такими самими смішними, часом аж до трагічного ситуаціями.

О. Т.

НЕ ЗАБУДЬТЕ

ЗАНОТУВАТИ НАШУ НОВУ АДРЕСУ:

“KYIW”, 838 North 7th St., Philadelphia 23, Pa.
